

L'antiga Roma des de l'antropologia dels sentits

Les vil·les romanes de l'Espelt i de Sant Amanç de Viladés

Per Salvador Redó i Martí
Directora TFG: Mònica Miró Vinaixa
Grau en Humanitats

*Si hagués nascut a Roma, fa més de dos mil anys,
viuria en un Imperi, tindriem un esclau,
i àmfores al pati plenes d'oli i vi
i una estàtua de marbre dedicada a mi.*

*Si hagués nascut a Roma, fa més de dos mil anys,
no faria olor a xampú el teu cabell daurat,
oferiríem bous als déus, brindariem amb soldats
i ens despertaria un carro pujant per l'empedrat.*

*I els turistes es fan fotos on tu i jo vam esmorzar,
són les coses bones de passar a l'eternitat,
i una guia els ensenya el mosaic del menjador,
es retraten i passegen per la nostra habitació.*

*I ara un nen dibuixa a llapis a la sala del museu,
el braçalet de maragdes que t'embolicava el peu
i un submarinista troba els nostres gots i els nostres plats,
són les coses bones de passar a l'eternitat.*

(MANEL, "Roma", del disc *Els millors professors europeus*, DiscMedi: 2008)

Resum: A través dels objectes trobats en les excavacions arqueològiques realitzades a les vil·les romanes de Sant Amanç de Viladés (Bages) i de l'Espelt (Anoia), ben operatives com a tals entre els segles II i V dC s'exposa, en clau antropològica dels sentits, la romanitat d'unes terres d'interior apartades de la potent romanitat costanera però no pas alienes a aquesta. La comparació dels objectes, de les estructures arquitectòniques, de les vies de comunicació o dels monuments epigràfics amb els localitzats en punts de romanitat intensa, posa de manifest que les comarques d'interior vivien amb plena consciència de pertànyer a un món compartit: el món romà. Els treballs científics generats a partir de les excavacions, usats com a fonts primàries, i les fonts literàries romanes, usades com a fonts secundàries són els fonaments sobre els quals s'assenta aquest treball.

Paraules clau: Romanitat, menjar, libacions, luxe, *tempus fugit*.

Índex

1. Introducció.....	3
2. Abast del treball.....	3
3. Metodologia i recollida de dades.....	5
4. Marc teòric i estat de la qüestió.....	6
5. Anàlisi.....	7
5.1. Context geogràfic i històric.....	7
5.2. <i>Sigarra-Municipium Sigarrensis</i> (els Prats de Rei), capital de l'hinterland.....	8
5.2.1. Una ciutat ibera.....	8
5.2.2. La <i>Sigarra</i> romana.....	9
5.2.3. Xarxa viària.....	11
5.3. Sant Amanç de Viladés.....	12
5.4. L'Espelt.....	15
5.5. Una vida bona.....	16
5.5.1. El sentit del gust. Menjar i beure.....	16
5.5.1.1. De secà i de regadiu.....	16
5.5.1.2. Moltes carns i poc peix en terres d'interior.....	18
5.5.1.3. Bona llana per a un teixit òptim.....	18
5.5.1.4. Aliments i begudes per als déus. Libacions, primícies i sacrificis.....	20
5.5.1.5. De vinyes i de vi, d'oliveres i d'oli.....	22
5.5.1.6. El raïm de Sant Amanç i Bacus en la llàntia de l'Espelt.....	26
5.5.2. Representació del luxe. Els mosaics, les parets pintades i els <i>balnea</i>	28
5.5.3. Temps per a l'oci. Un dau a l'Espelt.....	37
5.5.4. <i>Tempus fugit</i> . La mesura del temps. Rellotge de sol a l'Espelt.....	39
5.5.5. La dona. Una làpida sepulcral a Sant Amanç i altra epigrafia a la Catalunya Central.....	41
6. Conclusions.....	47
7. Bibliografia general.....	49
8. Bibliografia específica.....	49
9. Webgrafia.....	50
10. Apèndix fotogràfic.....	52

1. Introducció

Aquest treball de recerca és una aproximació al coneixement del món romà a la Catalunya Central a través de la quotidianitat de la gent que hi visqué a cavall de l'Alt i del Baix Imperi,¹ en unes terres d'interior que, tot i allunyades de les grans ciutats —*Roma, Tarraco i Barcino*—, feien vida *a la romana* en les seves hisendes agràries. El motiu és, doncs, dirigir una mirada humanista sobre la romanitat per mitjà de la cultura material que ens n'ha pervingut.

Per donar forma a aquest treball hem partit de les estructures i dels materials trobats i catalogats en les diferents campanyes arqueològiques efectuades fins ara en els jaciments de les vil·les romanes de Sant Amanç, al Bages, i de l'Espelt, a l'Anoia, a més d'altres procedents d'assentaments romans propers. Aquestes restes ens permetran abordar l'alimentació, el tèxtil, la religiositat, la presència del vi en la vida i en l'imaginari, el luxe, la higiene corporal i la cura del cos en els *balnea* i els estris de bellesa, el joc, el pas del temps i el paper de la dona. Els materials estudiats ens revelaran l'existència d'unes famílies ben situades econòmicament amb llaços permanents en el temps tant amb comerciants del nord d'Àfrica i de la Bètica com de l'interior peninsular. Els treballs arqueològics han desenterrat restes ceràmiques singulars, pintures murals i mosaics policroms d'*opus tessellatum*² i paviments d'*opus signinum*³ en ambdós jaciments.

El treball pot ser útil per complementar el discurs sobre el món romà a la Catalunya Central. Les seves conclusions poden estimular l'interès pel coneixement del dia a dia de les dones i dels homes que van viure i morir en un període de l'imperi marcat per les continuades i necessàries adaptacions al moment històric i les seves crisis polítiques, econòmiques, socials i de creences. Aquest treball, doncs, pot arrodonir el discurs museístic, pedagògic o turístic que acompanya tots dos jaciments.

2. Abast del treball

Les dues vil·les comparteixen moltes semblances pel que fa a la cronologia de l'hàbitat, a l'activitat agrària, a la geografia i als materials trobats en les respectives campanyes d'excavació. No són dues grans vil·les en comparació amb jaciments com, per exemple, el de Torre Lleuder prop d'*Iluro* (Mataró) o el dels Ametllers a Tossa de Mar, però són igualment representatives d'un canvi de paradigma econòmic que en el camp va lligat a la centuriació,⁴ la

¹ Aquests dos períodes, dividits amb línies difoses, considerats a partir del títol de l'obra en vint-i-vuit volums de l'historiador francès Charles Le Beau (1701-1728) *Histoire du Bas-Empire*, abracen, a Occident, des de l'adveniment d'August com a emperador (27 aC.) fins al segle III pel que fa a l'Alt Imperi i des de llavors fins a les invasions bàrbares del segle V per al Baix Imperi, mentre que a Orient el període s'allarga fins al segle VII amb les primeres ràtzies àrabs.

² L'*opus tessellatum* és el mosaic elaborat amb peces petites anomenades *tessel·les* de forma cúbica, fetes de pedra calcària, pasta de vidre o ceràmiques.

³ L'*opus signinum* és un paviment resistent i impermeable realitzat amb pols de teules d'argila cuita barrejada amb calç, que s'usava per a revestiments; també es posaven a la massa petits còdols que el feien més antilliscant.

⁴ La centuriació era l'ordenament geomètric d'una ciutat i dels seus entorns agraris a partir de dos eixos perpendiculars traçats, respectivament, de nord a sud (*cardo maximus*) i d'est a oest (*decumanus maximus*) que es trobaven en el seu centre teòric. La centuriació s'usà també per a mesurar les extensions agràries de les vil·les i va ser instrument d'organització del territori rústic

reordenació i la concentració de les explotacions, i també a un canvi de mentalitat, que troba en el luxe, en el conreu del cos, en la comoditat o en el lleure unes manifestacions d'un cert *carpe diem* en un moment en què Roma deixa enrere les seguretats imperials heretades d'August i aboca el ciutadà romà a un creixent individualisme i a la recerca d'una salvació personal.

En el procés de romanització, la Catalunya interior no restà al marge dels canvis socioeconòmics del món romà que afectaren la transició de la República a l'Alt Imperi. La *Pax Augusta*, però també anteriorment l'etapa republicana de conquesta,⁵ propicien una concentració parcel·lària en el camp de la mà d'autòctons ibers romanitzats o de colons romans que ocuparan antics *fundi* o n'aixecaran de nous; també s'esdevé la creació de nous agrupaments urbans per legions llicenciades o la refundació de nous nuclis aprofitant-ne d'ibers preexistents, com serà el cas del *Municipium Sigarrensis*, de gran importància per a les dues vil·les estudiades, atès que eren part del seu *ager*.

Paral·lelament a les maltempades de les ràtzies germàniques, de les revoltes dels bagaudes⁶ i de les crisis imperials, la societat romana viurà un canvi econòmic centrat en el retorn al camp i en un engrandiment de les vil·les amb unes disposicions arquitectòniques que diferencien clarament la *pars urbana* —o estatge del propietari— de les estances del servei —les quadres o *pars rustica* i els edificis d'elaboració o *pars fructuaria*. S'imposa una mirada cap a orient i el nord d'Àfrica en les seves religions místiques: culte d'Isis, misteris òrfics o les salvífiques com el cristianisme; se n'importen costums i s'incrementen els intercanvis comercials, de la qual cosa les vil·les de Sant Amanç i de l'Espelt ofereixen testimonis clars i eloqüents. L'acotació d'un tema tan ampli com és el món sensorial romà a un marc geogràfic tan concret ens permet baixar a peu de carrer les hipòtesis generals.

Les dues vil·les estudiades no eren dos casos isolats de romanitat a l'interior de Catalunya, ans tot el contrari. Aquest treball també posa en relleu que el món romà estava molt ben assentat a la Catalunya Central i que tant l'Espelt com Sant Amanç formaven part d'una xarxa d'establiments humans interrelacionats a través d'una trama de camins que, en el seu traçat bàsic, són els mateixos que avui llueixen en forma de grans carreteres però que continuen aprofitant en la seva major part els passos naturals oberts per rius i rieres. Es tracta d'una xarxa de vil·les i d'assentaments menors escampats al llarg de les estrades romanes que transcorrien per les conques dels rius Anoia, Llobregat i Cardener cap a l'interior i amb dues poblacions importants, el *Municipium Sigarrensis* (*Sigarra*-els Prats de Rei) i *Iesso* (Guissona), o amb assentaments agraris remarcables com els de Boades i can Font de Cirerencs a Castellgalí, el de Matacans a Artés, el Puigberenguer a Manresa, la Feliua a Sant Fruitós de Bages, Sant

mitjançant la partició en parcel·les regulars. Veg.: BACH, M. Alba i PIÑERO, Jordi (1987). "El Bages antic: ¿una centuriació romana a Sant Fruitós?", *Dovella*, n. 21, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, pàg. 9-15.

⁵ GALOBART I BADAL, Joan (1985). "El jaciment ibero-romà de Boades (Castellgalí-Bages). Les darreres excavacions", *Dovella*, n. 15, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, pàg. 11-14.

⁶ Bagaudes, del mot llatí *bagauda*, *-ae* o *bacauda*, *-ae* que el diccionari *Latino-Español* d'Agustín Rocagomera (1865) defineix com a: "Gente agreste que se alimenta de robos o vive del merodeo". Els bagaudes eren partides de colons, esclaus, camperols pobres i lliures i desertors de les legions romanes que van protagonitzar revoltes contra el sistema de latifundis agraris, l'adscripció obligatòria al *dominus* que va esdevenir hereditària i el sistema d'impostos de l'imperi. Aquestes revoltes organitzades en partides de gent armada es van donar entre els segles II i V dC. A la Tarraconense, l'emperador Valentinà III (419-455 dC.) va haver de fer sufocar, sense sortir-se'n, una revolta bagauda a la conca de l'Ebre.

Joan de Vilatorrada, i els descoberts durant l'any 2015 a l'altiplà agrari de Camps (terme municipal de Fonollosa)⁷ i els primers vestigis d'una Cardona romana situada en plena la vall salina,⁸ tots a la zona bagenca, i les vil·les del Pla de Rubió a Rubió, Pla de la Torre a Santa Margarida de Montbui i el Vilar del Met a Vilanova del Camí, entre altres jaciments a l'Anoia.

3. Metodologia i recollida de dades

Pel que fa a les restes materials de les dues vil·les, ha estat indispensable la consulta de les fonts primàries dipositades en els museus de Manresa (MCM), de Vic (MEV) i d'Igualada (Museu de la Pell d'Igualada i Comarcal de l'Anoia-MPICA), en la col·lecció romana dels Prats de Rei i en l'exposició "Segarra-Sigarra. Cruïlla entre Ibèria i Hispània" del MPICA. L'estudi de les restes materials s'ha fet des del vessant humanístic, llegint més enllà de la datació històrica o dels estils per entrar en allò que tenen de testimoni dels sentits. Per a fonamentar el discurs, aquestes restes materials també s'han comparat amb els materials reunits al Museu Municipal de Guissona, a l'Arqueològic (MAC) i al d'Història de la Ciutat de Barcelona (MUHBA), a més del Museu de Badalona, especialment a través del muntatge museïtzat "*Baetulo*, ciutat romana".

Han estat d'un gran auxili per a aquest treball les converses mantingudes amb l'arqueòleg Jordi Enric Hoja pel que fa a la vil·la de l'Espelt, amb Natàlia Salazar, arqueòloga directora de les prospeccions del jaciment iberoromà dels Prats de Rei, amb Antoni Daura a propòsit de la romanitat a la comarca del Bages, amb Francesc Vilà, director del Museu Comarcal de Manresa per a l'estudi del mosaic de Sant Amanç i dels materials dels jaciments de Boades i del Puigberenguer i amb l'arqueòloga del Museu de Badalona, Esther Gurri, per a les comparatives de materials arqueològics i per a entendre el funcionament d'un assentament urbà romà; els tres primers també són autors d'alguna de les contribucions de la bibliografia específica consultada. Regraciem la col·laboració de Rosa Maria Junyent Riba, conservadora del Museu de la Pell d'Igualada i Comarcal de l'Anoia per les facilitats donades a l'hora de fotografiar i estudiar les restes materials de la vil·la de l'Espelt que formen part d'aquest treball.

4. Marc teòric i estat de la qüestió

Recollint l'argumentació de la directora d'aquest treball, Mònica Miró Vinaixa,⁹ l'anàlisi del món romà fet des de l'antropologia dels sentits "és una recerca necessària per completar la visió que se sol tenir de la civilització romana basada en estereotips que no sempre s'ajusten a la realitat, en clixés que s'han transmès de generació en generació i que rarament s'han vist sotmesos a revisió crítica".

⁷ Veg. OLIVERAS, Carmina. *Regió7*, 18/03/2015, pàg. 2-3. Manresa.

⁸ Veg. OLIVERAS, Carmina. *Regió7*, 6/1/2016, pàg. 12. Manresa.

⁹ Text recollit en l'apartat d'Àmbit i justificació de la proposta de TFG: "L'antiga Roma des de l'antropologia dels sentits".

Per a aquest treball ens hem servit de la bibliografia generada per les diferents prospeccions arqueològiques dels jaciments de l’Espelt i de Sant Amanç, de la bibliografia sobre la població del *Municipium Sigarrensis* (els Prats de Rei) i de la bibliografia sobre la romanitat al Bages i a la Conca d’Òdena. La majoria d’aquestes monografies o memòries han aparegut al ritme de les campanyes de treball; cal remarcar que les excavacions de les dues vil·les encara no estan acabades i que, per tant, posteriors prospeccions arqueològiques podrien aportar noves dades a la història humana dels dos assentaments. Cap d’aquestes memòries ni dels treballs monogràfics publicats destina espai a la interpretació en lectura sensorial dels materials apareguts en els jaciments.

Pel que fa a la bibliografia general, aquest treball és deutor de les propostes de qui n’és directora, Mònica Miró Vinaixa. Aquesta bibliografia és essencial per proporcionar el gruix teòric bàsic on es pugui inserir la manera de ser romana dels estadants de les dues vil·les estudiades. Així ens han servit els treballs sobre la història de la vida privada de Philippe Ariès i Georges Duby (1993); sobre antropologia de l’alimentació de Sílvia Carrasco (1992); sobre la història dels sentits de Diane Ackerman (2000), o sobre la cultura i el ritual del vi (2003), els perfums a l’antiga Roma (2002) i l’epigrafia romana (2015) de Mònica Miró. També ens han estat profitosos els treballs de Yolanda Peña (2005-2006) respecte la producció de vi i oli en els assentaments rurals d’Hispania durant la tardoantiguitat; els de José Antonio Pérez Rubio (2014) i d’Eduard Farré Olivé, ambdós sobre els rellotges de sol de la Hispania romana, i el de Ramon Járrega Domínguez (2013) sobre les crisis i els canvis estructurals a la Hispania oriental entre l’Alt Imperi i l’antiguitat tardana; sobre el paper social de les dones romanes, el treball de José Pérez Negre (1997) ha contextualitzat les referències femenines en l’epigrafia de la zona; pel que fa al joc de daus, ens hem servit del treball de Josep Benito Julià (2012). És obvi que hem pogut en els esdeveniments polítics que van marcar un extens període de l’Imperi Romà, però aquestes referències, aquesta contextualització, ens serveix per entendre allò extern que condicionava la vida concreta dels romans de l’Espelt i de Sant Amanç.

5. Anàlisi

5.1. Context geogràfic i històric

Les dues vil·les estan situades en els extrems de l’hinterland que té com a eix les serres de Rubió i de Castellfollit del Boix, accidents geogràfics que amb les seves derivades separa la Conca d’Òdena (Anoia) de la petita conca de la riera de Rajadell (Bages).¹⁰

En paraules de Jordi Enrich: “La conca d’Òdena és una unitat geològica clara, una coveta d’erosió envoltada de turons i muntanyes. Els romans hi van alçar unes vil·les que corresponen als termes municipals actuals de Santa Margarida de Montbui, Vilanova del Camí, Òdena i

¹⁰ ENRIC HOJA, Jordi (2014). *La Conca d’Òdena, entre la baixa romanitat i l’inici de l’edat mitjana: una aproximació als precedents de la vila medieval d’Igualada*, Igualada, pàg. 115-119.

Jorba”.¹¹ La Conca d’Òdena és una plana, la forma més clara de la comarca de l’Anoia que es caracteritza precisament per la seva desigualtat geogràfica i, per tant, paisatgística i d’usos. Al nord, la delimiten l’altiplà de Calaf i les serres de Rubió i de Castellfollit del Boix, que li donen un descens progressiu cap al sud fins que topa amb els vessants de la serralada marítima. Els torrents i el curs primerenc del riu Anoia llauen terres de composició poc proclius a l’establiment d’una agricultura intensiva. “La combinació de materials erosionables i materials durs (guixos, roques calcàries i margues blaves), juntament amb les rieres i els boscos, ha fet que tres cinquenes parts del terme siguin improductives, i això també ha condicionat el poblament menor, més dispers i amb unes condicions de vida més difícils per al conreu de la terra. També el fet de trobar-se al límit entre la vegetació i agricultura mediterrànies i les continentals, ha condicionat la típica alternança entre vinya, olivera i cereals”.¹² En paraules d’Antoni Dalmau,¹³ “ens trobem davant una típica zona de transició, amb el desdibuixament i l’aiguabarreig que això sempre comporta [...], amb un present i un passat poc estentoris però no pas grisos”.

La petita conca de la riera de Rajadell s’articula entre els pendents que baixen de l’altiplà de Fonollosa a la cara nord i les serres de Valldòria i del Cogulló de can Torra al sud. És un territori de poques planes, essent la més gran i de més fàcil conreu la del voltant de Sant Amanç, on el petit curs fluvial que discorre d’oest a est ha obert unes terrasses suficients per practicar una agricultura intensiva, tot i que poc extensiva. Els pendents dels turons que envolten la breu i tancada conca van ser objecte d’artigades, i la vegetació autòctona d’alzines i de carraques en les zones solejades i de rouredes en els sectors més frescals es va bescanviar per feixes de vinyes i d’oliveres; l’abandó progressiu d’aquests conreus ha afavorit l’expansió de les pinedes de pi blanc i de pinassa, que s’han ensenyorit del paisatge. Avui les terres de Sant Amanç són dedicades al cereal, blat i ordi, i a l’olivera i ametllerar. Talment com a la resta de feixes de la comarca del Bages d’abans de la irrupció de la fil·loxera de les acaballes dels segle XIX, Rajadell tenia plantades vinyes, com ho testimonien les parets de pedra seca, barraques, tines i dipòsits que avui s’amaguen entre els espessos boscos de pi blanc.

A diferència de l’Espelt, Sant Amanç és un territori poc ventilat si exceptuem la presència del vent fred conegut com a *segarresa* que a l’hivern es vehicula des de l’altiplà de Calaf cap a Rajadell a través del tall que la riera obre en aquesta geografia aturonada. Les aigües de la riera de Rajadell han mogut molins de gra i d’oli com el del Carcoler o el de Sant Amanç, aquest aixecat amb els carreus de pedra espoliats de la vil·la romana que hi és a tocar.¹⁴

¹¹ Entrevista de Toni Mata i Riu a Joan Enrich amb motiu de la publicació del llibre *La conca d’Òdena. Entre la baixa romanitat i l’inici de l’edat mitjana*, apareguda al diari *Regió7* el 8 de desembre de 2014.

¹² TERMENS I GRAELLS, Miquel. “Òdena”. A *Història de les comarques de Catalunya. Anoia* (1988). Vol. I. (Coord. Josep M. Torras Ribé), Manresa: Edicions Selectes Parcir, pàg. 190.

¹³ *Idem*, a CASASSAS i SIMÓ, Lluís, “Per definició de les terres de l’Anoia”, pàg. 17.

¹⁴ PIÑERO I SUBIRANA, Jordi (1994). “Noves dades sobre arqueologia romana a Rajadell: la vil·la de Sant Amanç i altres jaciments”, *Dovella*, n. 47, Manresa: Centre d’Estudis del Bages, pàg. 29-36.

5.2. *Sigarra-Municipium Sigarrensis* (els Prats de Rei), capital de l'hinterland

Situat a ponent d'aquesta zona doble, hi ha el municipi dels Prats de Rei, *Sigarra-Municipium Sigarrensis*, l'ager del qual englobava les dues vil·les d'estudi. Avui, els Prats de Rei és un municipi amb un cens l'any 2014 de 537 habitants i una superfície de 32,61 quilòmetres quadrats. Pertany administrativament a la comarca de l'Anoia tot i que és part de la comarca natural de l'Alta Segarra. Limita al nord amb Sant Pere Sallavinera, a l'est amb Aguilar de Segarra (Bages), amb Rubió al sud i a l'oest amb Calaf, Sant Martí Seseuioles i Veciana.

Els Prats de Rei ha tingut hàbitat ininterromput des del segle VI aC. fins als nostres dies. Pel que fa al patrimoni arquitectònic, a més del nucli històric mateix, destaca la torre baixmedieval de la Manresana i l'església romànica annexa sota invocació de Sant Andreu. La torre de la Manresana és una estructura troncocilíndrica de 21 m d'altura que correspon al castell documentat ja l'any 1034 en el testament de Bernat Guillem de Balsareny; posteriorment va passar a les mans de la casa de Pinós essent encara de la seva propietat l'any 1351 i posteriorment caigué en poder reial. El monestir benedictí de Santa Cecília de Montserrat havia tingut propietats als Prats de Rei donades en feu l'any 945 pels comtes Borrell i Riquilda.

El paratge de la Torre de la Manresana va viure l'any 1707 en el marc de la Guerra de la Secessió l'anomenada *batalla dels Prats de Rei* entre les tropes austricistes del general Guido Starhemberg i les borbòniques del comte de Vendôme. Avui, aquest fet és centre d'un projecte historiogràfic i de turisme.

5.2.1. Una ciutat ibera

Segons Natàlia Salazar: "L'àrea de *Sigarra* abastava fins a Rubió, Castellfollit de Riubregós, Castellfollit del Boix, Pujalt cap a l'oest, la serra de Pinós cap al nord i, com a mínim, Rajadell". Les darreres campanyes d'excavació van posar de manifest l'any 2013 l'existència d'una *Sigarra* ibèrica consolidada ja des del segle VI aC.; una *Sigarra* molt fortificada i d'aital importància que ha dut Salazar a afirmar que no hi ha "cap paral·lel a Hispània; hem d'anar a Atenes i Sicília per veure quelcom similar". Les excavacions han fet aflorar un pany de muralla en forma d'escarpa que segons Salazar deuria suportar una torre de 20 a 30 m d'alçada, la qual protegia l'entrada a la ciutadella. A causa d'aquests nous resultats, el mapa de la Ibèria catalana ha experimentat un notable enriquiment. Per a Salazar la importància de *Sigarra* com a ciutat d'interior és fora de dubte: "El tràfic comercial de *Sigarra* era important durant els segles V i VI aC perquè hem vist com arribava ceràmica des de diferents indrets de la Mediterrània [...] El material que trobem ens explica que *Sigarra* ja estava dins de xarxes comercials molt importants". D'aquestes ceràmiques destaquen peces elaborades en els segles V i IV aC en dos tallers d'Atenes i de la Magna Grècia: "Per quantitat i qualitat, és dels conjunts més importants dels que s'han descobert a Catalunya". Durant el període iber, s'hi va encunyar moneda pròpia, com ho posen de manifest les tres monedes de plata del segle III aC amb el

nom de *Sigarra*, dues conservades en col·leccions privades i una al museu de Cervera; és el document més reculat en el temps en què s'esmenta el nom *Sigarra*.

5.2.2. La *Sigarra* romana

La Geografia de Ptolemeu (segle II dC) esmenta *Sigarra*, tot i que la situa en el territori dels llercaons; ara bé, segons recull Salazar: “la *Sigarra* de Ptolemeu s’ha d’identificar necessàriament amb el jaciment romà situat sota l’actual trama urbana, i, per tant, ha d’estar situada forçosament en territori ibèric lacetà. La historiografia ha anat atribuint als lacetans el territori a cavall entre les actuals comarques de la Segarra, el Solsonès, l’Anoia i el Bages. Dins d’aquest territori, els Prats de Rei ocupa una eloqüent posició central”. Aquesta *Sigarra* romana seria hereva de la importància de la *Sigarra* ibera, tal com han demostrat les excavacions actuals ja referenciades, fet que contradiu una possible *Sigarra* fundada *ex novo*.

Hi ha un cert consens que la romanitat de *Sigarra* s’inicia al tombant del segle II aC, que és el moment històric de la fundació d’altres ciutats romanes de Catalunya com *Iesso* (Guissona) i *Aeso* (Isona). Gràcies als textos epigràfics, hom sap que es tractava d’un municipi assignat a la tribu Galèria, que estava governat per una corporació municipal, l’*ordo Sigarrensis*, entre els membres de la qual es triaven quatre batlles (*quattuorviri*) que tindrien funcions diferenciades. Aquestes institucions encara eren actives en el segle III dC.

L’epigrafia a florada a Sigarra

Les primeres notícies modernes de l’existència d’una *Sigarra* romana es remunten fins al segle XVIII, i consisteixen en la troballa de sis làpides amb inscripcions epigràfiques situades als peus dels murs de la vila i a l’interior de l’església parroquial dels Prats de Rei. La descoberta, la va fer el rector de Sant Martí de Sesgueioles, Francesc Mirambell. Cinc d’aquestes làpides són funeràries o honorífiques i una és dedicada a l’emperador Maximià; se situen entre la fi del segle I i les darreries del segle III:

“Gai Vibi Lladró, a la seva mare Júnia Severina”. IVNIAE / SEVERINAE C VIBIVS
LATRO / MATRI

“Cornèlia Cuprila, al seu pare Gai Corneli Mansuet”. C / MANSVETO / PATRI.
CORNEL / CVPRILA

“Gai Vibi Lladró, al seu pare Gai Vibi Luperc, quattuorvir del municipi de *Sigarra*”. C. VIBIO / LVPERCO / IIII VIR / MVNICIPI / SIGARRENSIS. C. VIBIVS
LATRO / FILIVS

“Gai Anni Pròcul, fill de Gai, de la tribu Galèria, <ha fet construir aquí aquest monument>, per a ell, per a la seva muller excel·lent Pòrcia Restituta, i per als seus. Aquest monument no passarà als seus hereus”. C. ANNIVS. CF. GAL. /

PROCVLVS / SIBI ET PORCIAE RES / TITVTAE VXORI OPT(imae) / ET SVIS /
H.M.H.N.S.

“Gai Licini Patern, al seu pare Gai Licini Siló, fill de Gai, de la tribu Galèria, per
disposició testamentària”. C LICINIO / C F GAL / SILONI / C LICINIVS / PATERNVS
/ PATRI EX / TESTAMENTO

Dues d'aquestes làpides són de la família dels *Vibii*, membres de l'aristocràcia local. Gai Vibi Luper va ser magistrat de *Sigarra* amb el càrrec de *quattuorvir*, i el seu fill, Gai Vibi Lladró, va fer carrera política a Tàrraco, d'on va ser *qüestor*, *duūmvir* (II Vir), *duūmvir* quinquennal i flamen provincial (sacerdot del culte imperial) de la província d'Hispania Citerior a la fi del segle I o l'inici del II dC. D'aquest personatge sabem que dos lliberts de la seva muller, Fúlvia Cèlera, flamínia perpètua de Tàrraco i flamínia provincial, li van dedicar sengles estàtues a ella i al seu marit, i que un altre llibert va dedicar a Fúlvia Cèlera una segona estàtua como a flamínia perpètua de la Concòrdia Augusta. Aquestes tres estàtues van ser reutilitzades pels primers cristians i van aparèixer a la necròpolis paleocristiana; hom creu que havien estat exposades al fòrum.

Es dona la circumstància que tenim notícia bibliogràfica d'un fragment d'inscripció en un carreu de l'accés al cor de l'església de Sant Iscle i Santa Victòria de Rajadell, avui perdut, en què es llegia: “C(AIO) VI[BIO---]. La inscripció havia estat reaprofitada i s'hi podia llegir: “CVIDADO EL CAP”. Segons Fabre, Mayer i Rodà “No és impossible que el personatge tingués relació amb el C. Vibii dels Prats de Rei, ni que el suport de la inscripció hagués estat un pedestal”. Atès que els habitants de la vall de Rajadell van reutilitzar els carreus de la vil·la romana de Sant Amanç de Viladés, com és el cas de l'obra del molí de gra que hi ha a pocs metres de la hisenda, no seria forassenyat pensar que aquesta inscripció en un mur interior de l'església parroquial pogués tenir aquest origen i que, per tant, els *Vibii* de *Sigarra* haguessin tingut algun tipus de relació de propietat amb aquesta vil·la i amb la vall rajadellenca.

De les restes d'un possible fòrum al crismó del segle IV

Entre els anys 1972 i 1975, membres del Grup de Recerques Arqueològiques *Sigarra* van posar al descobert en les diverses campanyes d'excavació efectuades en la placeta de l'església un conjunt d'enterraments en un *continuum* històric que va de l'antiguitat tardana a l'edat mitjana: sarcòfags de pedra monolítics i sepulcres de llosa. Però les feines de millora dels serveis públics dels Prats de Rei l'any 2013, que ja havien tret a la llum el tram de muralla ibera, reservaven una sorpresa allunyada set-cents anys una de l'altra: la troballa, també a la placeta de l'església, davant del portal d'una casa particular, de la part central d'una lauda feta amb *opus tessellatum*, un mosaic d'un sepulcre tardoromà amb crismó, senyal indiscutible de la presència cristiana a *Sigarra* en el segle IV dC, una presència pública i ostentosa feta possible després de l'edicte de Milà promulgat l'any 311 pels emperadors Constantí I el Gran i Licini I, en virtut del qual l'Imperi Romà reconeixia el cristianisme com una religió que es podia professar públicament sense cap impediment. Segons Salazar: “És una peça híper excepcional; se n'han trobat només dinou en tot Hispania, i és un signe de riquesa molt gran que ens marca

que aquí hi havia una elit econòmica important”. Els treballs de desenrunament i d’excavació del jaciment iber també comportarien una altra sorpresa: la troballa de grans parts de columnes aparegudes entre els sediments del segle I aC, fet que feu Salazar a pensar en l’existència d’un fòrum romà: “De les inscripcions conservades, cinc són pedestals d’estàtua d’edificis públics amb dedicatòries de càrrecs municipals. Tenim clar que hi havia un temple, ja que els mòduls localitzats són imponents”.

5.2.3. Xarxa viària

Durant la romanitat, aquesta geografia petita estava ben comunicada interiorment i cap a l’exterior.¹⁵ No són grans vies romanes sinó una xarxa espessa de camins secundaris, una xarxa de *callis*, d’origen transhumant,¹⁶ interconnectats i adaptats a una geografia a vegades poc amable que servien per transportar les mercaderies amb animals a bast i que es coneixen bàsicament per l’arqueologia i les dades històriques. En la zona del Pla de Bages tenim dos testimonis en el camí romà de Monistrolet, un possible *iter* que va ser excavat d’urgència el 2010 i que segueix la conca de la riera de Rajadell sobre la qual passa el llarg viaducte de l’eix Diagonal en l’enllaç amb l’eix Transversal (C-25)¹⁷ i la traça del camí entre Manresa i la plana de Castellgalí, possible zona de cruïlla dels itineraris que remuntaven el Llobregat amb la connexió amb el camí de Coll de Davi per Vallhonesta que menava cap al Vallès.¹⁸ En la zona anoienc, esmentem el tram de camí empedrat de 60 m de llargada i 4,25 d’amplada amb canals de desguàs de 25 cm d’ample a Sant Pere Desvim, un possible *actus* atesa l’amplada, testimoni fossilitzat de la ruta que probablement unia el *Municipium Sigarrensis* amb les vil·les del Pla de Rubió i de l’Espelt.¹⁹

Sigarra feia de ròtula d’aquest territori a partir de la ruta amb *Iesso-Tarraco*²⁰ i *Iesso-Ilerda* i estava connectada amb els camins cap a la costa central i sud a través de la cruïlla de la Conca d’Òdena. La ruta cap a la costa central transcorria pel congost de Capellades seguint el traçat del riu Anoia fins a l’*Ad Fines* (Martorell), on enllaçava amb la Via Augusta i amb els accessos terrestres i fluvials cap a la plana deltaica del Llobregat per la part navegable del riu des de l’embarcador del Pont del Diable distingit amb l’arc triomfal que marcava un dels límits de l’*ager Barcinonensis*. *Sigarra* era a un extrem de les bones comunicacions amb *Barcino*, de la

¹⁵ DE SOTO CAÑAMARES, Pau (2010). *Anàlisi de la xarxa de comunicacions i del transport a la Catalunya Romana: Estudis de distribució i mobilitat*. Tesi doctoral dirigida per Cèsar Carreras i Monfort. Universitat Autònoma de Barcelona. Facultat de Filosofia i Lletres. Departament De Ciències de l’Antiguitat i de l’Edat Mitjana. Tarragona: Institut Català d’Arqueologia Clàssica, pàg. 261 i 343.

¹⁶ SALAZAR ORTIZ, Natàlia (2012). *L’ager del Municipium Sigarrensis: poblament i xarxa viària entre la prehistòria i l’antiguitat tardana*, Barcelona: Societat Catalana d’Arqueologia, pàg. 55-106.

¹⁷ Veg. la notícia publicada al diari *Regio7* el 19 juliol de 2010, pàg. 4: “*Meandre fa públic que la C-37 afectarà un camí ral que era una via romana. L’entitat assegura que la prospecció demostra que forma part d’un tram del camí de Manresa a Vic*”.

¹⁸ PIÑERO I SUBIRANA, Jordi - SERRA I RIAL, Ramon (2008). “El camí romà de la Torre del Breny i la vil·la de can Font de Cirerens (Castellgalí)”, *Dovella*, n. 98, Manresa: Centre d’Estudis del Bages, pàg. 5-14.

¹⁹ *Idem*, SALAZAR ORTIZ, Natàlia (2012), pàg. 87-88.

²⁰ DE SOTO, Pau – CARRERAS, Cèsar (2006-2007). “Anàlisi de la xarxa de transports a la Catalunya romana: alguns apunts”, *Revista d’Arqueologia de Ponent*, n. 16-17, pàg. 181 i 187.

qual la separaven tres dies de viatge.²¹ A Tarraco s'hi feia cap des de la Conca d'Òdena per les terres de Miralles i la Llacuna vers Valls i el camp de Tarragona.

El *Municipium Segarrensis* es comunicava a través de la conca de Rajadell amb els assentaments romans del Pla de Bages, des d'on enllaçava per la ruta dita *de Colluspina*²² amb la xarxa de camins que travessaven la Plana de Vic; seguint el curs del Cardener, cap al nord, ho feia amb l'extracció salina de Cardona. Per a Salazar: "el *Municipium Segarrensis* fou una peça clau en la conquesta i la romanització de la Catalunya interior i a través de les vies de pas naturals que configuren el seu territori proporcionà vells i nous camins de penetració als romans".²³

5.3. Sant Amanç de Viladés

La història moderna de la vila de Sant Amanç arrenca l'any 1993 quan l'historiador i arqueòleg manresà Jordi Piñero, treballant per encàrrec de l'Ajuntament de Rajadell en un inventari del patrimoni arquitectònic, històric i paisatgístic del terme municipal, va identificar vestigis romans en ambdues bandes de la nova calçada de la carretera C-25 que enllaça Manresa amb Cervera. L'any 1996 es va excavar el jaciment en extensió i el 2000 es van donar per acabades les tasques de prospecció i de consolidació. La vil·la romana de Sant Amanç està molt aterrada i els seus carreus van servir per a diferents construccions fetes a la vall al llarg dels segles.²⁴ El conjunt estava dividit en dues parts: la *pars urbana*, o zona reservada a la residència dels propietaris, i la zona industrial i de treball o *pars rustica*. Tot i que ara visualment resten separades a causa del traçat de la carretera, les dues parts que ara veiem de la vil·la formaven un tot constructiu separades per un espai de circulació i de distribució de gent i d'activitats. Tampoc no es descarta l'existència d'un peristil en aquest espai.²⁵

Sant Amanç de Viladés (Rajadell) és format per restes d'ocupació ibera, per la vil·la romana i per posteriors aprofitaments altmedievals. La vil·la romana com a tal, que és l'objecte d'aquest treball, va tenir vida activa entre el segle I aC i el v dC i es desenvolupà especialment entre els segles II i IV. L'estructura actual es correspon a la planta del Baix Imperi però, segons Ramon Jàrraga,²⁶ "si jutgem per les ceràmiques recuperades, l'època de l'Alt Imperi és el període més important de la vil·la". Del jaciment es va extreure un mosaic del segle IV corresponent al *triclinium* o menjador, "un element molt important que ens fa pensar en la sumptuositat del jaciment durant el període tardoantic".²⁷ Aquest mosaic, de rica policromia, es pot veure des del 20 de juny de 2001 en la secció dedicada a la romanitat al Museu Comarcal de Manresa. És

²¹ *Idem*, DE SOTO CAÑAMARES, Pau, pàg. 355.

²² PADRÓS, Carles (2010). "Els camins antics i les vies romanes a la comarca d'Osona (Barcelona). Estat de la qüestió", *QUAD. PREH. ARQ. CAST.*, n. 28, pàg. 239.

²³ *Idem*, SALAZAR ORTIZ, Natàlia (2012), pàg. 108.

²⁴ MARTÍN, Albert i ALEMANY, Jordi (2002). "La intervenció arqueològica a Sant Amanç" A *La vil·la romana de Sant Amanç de Viladés*. Manresa: Associació per al Museu Comarcal de Manresa.

²⁵ *Idem*, veg. MARTÍN COLLIGA, Araceli.

²⁶ JÀRREGA DOMÍNGUEZ, Ramon (2012). "La vil·la romana de Sant Amanç (Rajadell). Els materials ceràmics", a *Actes de les I Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central. Homenatge a Miquel Cura. Manresa 28, 29 i 30 d'octubre de 2010*. Barcelona-Manresa: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Ajuntament de Manresa, Centre d'Estudis del Bages i Museu Comarcal de Manresa, pàg. 109-116.

²⁷ *Idem*.

fet de tesselles tallades a quadres o de formes triangulars que dibuixen motius geomètrics, objectes com crateres, vegetals com pàmpols de cep o gotims de raïm i animals com aus (un paó reial) i cavalls.

La romanitat de la vall de Rajadell era un fet conegut des que, l'any 1794, el pagès Isidre Viladés donà notícia d'un marbre amb epigrafia que havia utilitzat com a carreu en la construcció d'un molí fariner a tocar del seu mas i de la riera de Rajadell; aquest molí es va aixecar amb l'espoli dels materials de la vil·la romana, segons explica mossèn Francesc Mirambell i Giol, rector de Sant Martí de Sesgueioles, en una lletra datada el 20 de febrer de 1796 tramesa a l'erudit vigatà Joan Francesc Masdeu.²⁸ Aquest Mirambell és el mateix que va donar notícia de les làpides romanes dels Prats de Rei. L'any 1920, la làpida en qüestió va ser lliurada per un altre Isidre Viladés al museu episcopal de Vic, on roman des d'aleshores. El text de la làpida és el següent: D(is). M(anibus) / HEVRESIDI / MELODIAE / LIB(ertae) OPSEQ(uentissimae) que, segons la interpretació i la traducció proposada per Fabre, Mayer i Rodà,²⁹ diu: "Als Déus Manes, a Heuresis Melodia, lliberta molt obseqüent".

Sant Amanç és un punt a mig camí entre el poblat romà del Puig Cardener (Manresa) i la ciutat de *Sigarra*. Des de Manresa, el camí salvava el riu Cardener en direcció al bosc del Suanya travessat per la riera de Rajadell, passava per Monistrollet i arribava a Rajadell a la zona dels Molins per continuar paral·lel a la riera fins a l'oratori d'en Peric, una cruïlla de camins amb la ruta de Camps i Santpedor. Des de Sant Amanç, el camí feia cap a Aguilar de Segarra i es desviava cap als Prats de Rei. "Com la resta de camins romans de la comarca es tractava d'un camí estret, un camí de bast que no permetria el pas de carruatges (en cap cas es pot parlar d'una via romana pròpiament) [...] El pas d'aquest antic camí, probablement d'origen prehistòric, posteriorment convertit en camí romà i després en camí ral, ha estat l'eix estructurador del territori al llarg de diferents èpoques".³⁰

En direcció a Calaf la *pars urbana* ocupa la banda dreta i la *rustica*, la banda esquerra. En les estances de la *pars rustica* es pot veure un gran dipòsit o *lacus* rectangular envoltat d'una canalització de desguàs i amb dipòsits més petits. Amb tota probabilitat, Sant Amanç es va proveir també de l'aigua de la riera que passa pel bell mig del *fundus*. A manca de cap estudi que expliqui com arribava l'aigua a la vil·la, esmentem aquest *lacus* situat a la *pars rustica* més propera al curs d'aigua i que, seguint el patró de l'Espelt, podria haver fet les funcions de dipòsit un cop amortitzada la seva utilització com a *lacus vinari*.³¹ La *pars urbana* és la que presenta més vestigis arqueològics, probablement perquè es va salvar millor del traçat de la carretera.

²⁸ PIÑERO I SUBIRANA, Jordi. (1994). "Noves dades sobre arqueologia romana a Rajadell: la vil·la de Sant Amanç i altres jaciments", *Dovella*, n. 47, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, pàg. 29-36.

²⁹ *Idem*, FABRE, Georges, MAYER, Marc i Isabel RODÀ (1984).

³⁰ PIÑERO I SUBIRANA, Jordi (2002). "La vil·la de Sant Amanç. A mig camí entre dos territoris". A *La vil·la romana de Sant Amanç de Viladés*. Manresa: Associació per al Museu Comarcal de Manresa.

³¹ Sobre les restes arqueològiques dels diferents sistemes de premsat del raïm veg. PEÑA CERVANTES, Yolanda (2005-2006). "Producción de vino y aceite en los asentamientos rurales de Hispania durante la antigüedad tardía (s. IV-VII d.C.)", *CuPAUAM*, n. 31-32, pàg. 103-116.

El refinament dels estadants del nou Sant Amanç es fa prou palès en l'existència del mosaic conservat, que probablement no devia ser pas l'únic element decoratiu de les estances, en el *balneum* altimperial i en l'hipocaust baiximperial que escalfava les estances de l'est de la vil·la. La *pars urbana* s'estructurava al llarg d'un corredor ampli, al qual s'accedia des de l'exterior per un portal i una primera estructura porxada a un nivell més baix que no pas les cambres; aquest disposició arquitectònica, coneguda com a *itàlica* o *de corredor*, perviu durant tota la seva vida útil a diferència del que passarà a l'Espelt, que evolucionarà a partir del mateix model, en complexitat d'estances. Les cambres privades donaven a aquest corredor, atès que la paret oposada topa contra el desnivell del terreny. La presència de les restes d'una escala de pedra fa suposar l'existència d'un pis superior a causa de l'adaptació del conjunt a l'orografia en pendent, ja que es va construir, seguint els cànons del moment, en l'inici d'un turó que domina la vall avui coneguda com a *Plans del Marquès* en la part menys procliu al conreu; en la zona inferior del jaciment apunten uns porxos que haurien consolidat l'obra i l'haurien embellit. De les cinc cambres, la tercera era el *triclinium*, on es va trobar el mosaic; la resta estava pavimentada amb *opus signinum*. Cap a l'oest, la construcció continua amb dues cambres més que fan paret amb un conjunt termal altimperial, del qual podem distingir els espais del *frigidarium* o sala de banys d'aigua freda, el *caldarium* o sala de banys d'aigua calenta amb un espai semicircular o exedra, i el *tepidarium* o espai intermedi entre l'un i l'altre. L'escalfor provenia d'un forn o *preaefurnium* i es distribuïa a través d'una xarxa de conductes d'aire. Amb les reformes baiximperials, aquesta zona es va reconvertir en indret vinari i/o oliari i encara es pot veure la base de pedra de la premsa o *torculum* i la canalització cap a una petita àrea de decantament.³²

L'arqueologia, i especialment l'estudi de les restes ceràmiques,³³ han posat de relleu una ocupació intensiva de l'espai de Sant Amanç des de l'Imperi Romà fins a la baixa romanitat. Així, tot i que en poques quantitats, en el segle I ja hi ha registres d'àmfores vinàries Dressel 2-4 i de salaor 7-11 i abundant representació de ceràmiques hispàniques. Però el que han posat de manifest els estudis ceràmics és l'activitat importadora de ceràmiques africanes de cuina des d'aquest assentament agrari i d'interior, fet que confirmaria l'existència d'una etapa d'esplendor econòmica que permetia als seus propietaris disposar d'atuells de preu. Entre aquests atuells d'importació, destaquen les restes de sigil·lada coríntia,³⁴ un element semiexòtic que es troba en comptades ocasions a la Tarraconense, essent el de Sant Amanç el que s'ha localitzat més a l'interior. Fins a la descoberta de Sant Amanç, les restes de sigil·lada coríntia a Catalunya eren els de Torre Llauder i de Tàrraco.

³² *Idem*.

³³ Per aprofundir en les ceràmiques de Sant Amanç de Viladés, veg. JÁRREGA (2012), pàg. 109-116.

³⁴ MASSÓ, Jaume – RAMÓN, Ester i JÁRREGA, Ramon (2013). "Les ceràmiques romanes corínties". A *Ager Tarraconensis*, Volum 4, pàg. 195-202: "Es tracta d'una producció datada entre mitjan segle II i la segona meitat del III, la fi de la qual ha estat associada amb la destrucció de Corint per part dels hèruls l'any 267. La producció consisteix en uns bols cilíndrics decorats amb diferents escenes —sovint de batalles— inspirades en la vaixel·la metàl·lica; té una pasta i una engalba groguenques que pel seu aspecte la fan força similar a les llànties, la qual cosa pot provocar confusions quan es tracta de fragments informes o poc definits. Formalment, n'hi ha un sol tipus, conegut tipològicament com a Spitzer 1942".

5.4. L'Espelt

L'Espelt va ser romà prop de set segles i, de la vil·la que n'explotà els camps, en resten les estructures dels murs baixos de les diverses dependències. La vil·la romana de l'Espelt ocupa un altiplà cerealístic i d'ametllers; probablement és un paisatge semblant al que van veure i on van viure els seus ocupants. Els seus camps ja van ser treballats i com ara en van sortir collites cap als mercats. Els resultats de les excavacions situen la vida romana de l'Espelt entre el segle I aC i v dC. Les anàlisis dels objectes trobats i dels tipus de cambres permeten afirmar que hi hagué ramats i s'hi van conrear cereals, vi i oli, i que hi va haver activitats artesanals lligades probablement al teixit; som, doncs, en una explotació força autosuficient que devia vendre els excedents aprofitant les vies romanes de l'Anoia i que tenia com a veïns els romans de *Sigarra* i de les vil·les del Pla de la Torre, del Vilar del Met i del Pla de Rubió. Tot el que sabem de la vil·la romana de l'Espelt es deu a les campanyes d'excavació realitzades entre els períodes 1958-1964 i 1980-1988. Les restes de mosaics es van descobrir en la campanya del 1964.³⁵

A partir de mitjan segle II dC, l'Espelt esdevé una *domus* important; la primera construcció en disposició de corredor o itàlica dona pas a un conjunt més complex.³⁶ La casa estava centrada per un pati que articulava l'accés entre les cambres nobles i les habitacions (*cubicula*), la cuina, el conjunt del *balneum*, el celler oriental i l'eixida o *hortus*. Aquest pati era el resultat de l'espai deixat entre la primera vil·la i la posterior ampliació altimperial; en aquest cas no podem parlar ni d'*impluvium* ni de peristil, sinó només d'espai de trànsit, d'articulació. Les sales de representació estaven decorades amb pintures murals i paviments de tesselles, algunes de vidre, en el *triclinium* i en la sala de rebudes o *oecus*, i parets bellament decorades com la batejada *dels gira-sols* del corredor d'entrada o *fauces*; se'n conserven parts importants en el fons del Museu de la Pell d'Igualada. El mosaic de l'Espelt, descobert el 1964, és monocrom de tesselles blanques i negres, de motius geomètrics amb línies, quadrats i rombes, amb un tema central també geomètric, dues peltes a banda i banda de la part inferior, probablement en el sentit de l'entrada i un ocell molt esquemàtic que Jordi Enrich identifica com la signatura de l'autor.

En l'actual estat d'excavació, aproximadament un 60% del total de la superfície de la vil·la, es reconeixen l'entrada, de la qual romanen *in situ* a terra els carreus treballats del portal i la llinda, el corredor que comunicava l'exterior amb les estances nobles, l'hipocaust per a la calefacció de les tres cambres del *balneum* que es van transformar en el *turculum* baiximperial, un *lacus* annex a aquestes i que conserva part de l'*opus signinum* que impermeabilitzava les parets, les cambres destinades a magatzems i a la cuina, el *lacus* que havia estat cobert amb volta i les restes d'un forn de cocció en l'extrem del jaciment més pròxim al camí.

Els treballs arqueològics han donat un bon reguitzell d'objectes que permeten bastir la història de l'indret: sivelles, agulles per als cabells, objectes d'os, esquelles per a bestiar, atuells per cuinar i de vaixel·la —alguns de vidre—, llànties, safates, un molt ben conservat dau de vorí per

³⁵ Segons ens ha explicat Jordi Enrich Hoja, en conversa mantinguda el dia 29 de setembre de 2015, entre els anys 1958 i 1964 es van fer algunes campanyes d'excavacions arqueològiques dirigides pel Dr. Eduard Ripoll del Museu Arqueològic de Barcelona; l'any 1966, l'Ajuntament d'Igualada va comprar el terreny i entre el 1980 i 1988 es van fer nou campanyes codirigides per Jordi Enrich, Teresa Carreras i Josep M. Nuix.

³⁶ ENRICH HOJA, Jordi (2014). *La Conca d'Òdena. Entre la baixa romanitat i l'inici de l'edat mitjana*, Igualada (autoedició), pàg. 50.

a jocs d'atzar, una peanya de bronze amb incrustacions de plata i la meitat d'un petit rellotge de sol o *hemiciclum* que podria haver fet 30 x 38 x 23 cm amb un radi de l'esfera circumscrita al sector horari de 13 cm. Segons l'arqueòleg Jordi Hoja, els treballs de prospecció ha posat de manifest que els propietaris de la vil·la de l'Espelt comerciaven amb la costa catalana els excedents de cereals, de vi i possiblement fusta i duïen cap a l'interior els atuells i estris de luxe com alguns dels citats. Atès que encara resta un terç del perímetre de la vil·la per excavar, no és forassenyat pensar que aquestes afirmacions de l'arqueòleg-director no puguin eixamplar-se amb noves aportacions.

5.5. Una vida bona

5.5.1. El sentit del gust. Menjar i beure

5.5.1.1. De secà i de regadiu

"Mentre he viscut, he viscut com escau a un home lliure. El que he menjat i he begut, només això és meu".³⁷

A partir de l'herència ibera, la morfologia del terreny, els models d'explotacions agràries romanes i la literatura agropecuària del moment desenvolupada a través dels escriptors llatins —Cató, Plini el Vell, Varró o Columel·la— es pot suposar amb fonament que, en el secà de Sant Amanç i en el de l'Espelt, talment com a la resta de terres mediterrànies, es conreava l'anomenada tríada alimentària comercial: cereals com el blat comú, l'ordi, la civada o l'espelta, la vinya emparrada o de peu i les oliveres. Aquesta tríada, definida ja pels grecs, troba a Roma el centre difusor definitiu, l'eix al voltant del qual pivotarà l'economia de l'Imperi Romà.

Seguint aquest raonament, també podem dir que, en el regadiu de les dues vil·les, en els corresponents *horti*, s'hi deuria conrear hortalisses, verdures, lleguminoses (llenties, pèsols, faves, guixes i veces),³⁸ cereals de regadiu com el mill i fruiterars. Jordi Enrich (2014) situa un hort o eixida darrere la cuina de l'Espelt, a llevant del complex, a tocar d'un rec que provenia d'una probable cisterna localitzada però encara per excavar que emmagatzemava aigua procedent de deus properes. Pel que fa a Sant Amanç, Martín i Alemany (2002) creuen que, tot i les dificultats interpretatives atesa la pèrdua de les estructures arquitectòniques, hi havia un *hortus* o un jardí en el sector de ponent de les cambres nobles a tocar el *balneum*, que també faria de connexió entre les terrasses a diferent nivell on s'aixecava la vil·la.

Cató guardava el mot *hortus* per a aquella peça de terra fèrtil que es podia regar a voluntat, per la qual cosa prescrivia que havia de tenir accés a l'aigua i aconsellava que s'aprofités la procedent de les feines de la casa. Per la seva banda, Columel·la també aconsellava que l'hort estigués situat a prop de l'habitatge i on poguessin anar a parar les aigües de les feines de la

³⁷ MIRÓ VINAIXA, Mònica (2015). *Perennia. Poesia epigràfica llatina*. Edició bilingüe llatí-català. Barcelona: Godall Edicions, pàg. 39.

³⁸ HURTADO, Víctor, MESTRE, Jesús i MISERACHS, Toni (1995). *Atlas d'història de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, pàg. 31.

llar per reutilitzar-les, els fems i, allà on es donés el cas, les restes del premsat de les olives, molt adient per adobar les hortalisses i els arbres fruiters.³⁹

En la cuina, la perfumeria i la medicina romanes, les plantes aromàtiques tenien un paper transcendental. Se n'hi conreaven, en aquests *horti*? És possible que els romans de l'època, talment com avui nosaltres, les collissin directament dels boscos. Camamilla, menta i ruda per a bàlsams; murtra, l'oli de la qual s'usava per a xopar filtres de lli per on es feia passar el vi i que, a banda de retenir-ne les impureses del solatge, el perfumava; poniol, que, barrejat amb el vi i deixat macerar, proporcionava un licor que Columel·la anomena *glechonites* i que es considerava molt recomanable per a després de bons àpats;⁴⁰ llorer, espígol, farigola i romaní, usats com a condiment i també en aplicacions medicinals i en cosmètica... Aquestes últimes quatre plantes creixen salvatges i avui també es conreen en horts i jardins i, entre altres aplicacions, s'empren per a condimentar les olives de manera casolana, elaborar formatges o fer escabetx. La farigola o timó es cull pels voltants del mes d'abril que és quan floreix; la seva aigua, resultant d'escaldar-ne uns brins en un atuell amb aigua bullent, és un desinfectant de ferides i un depuratiu per a la sang. El romaní es cull en la seva primera florida primaveral; els seus olis essencials tonifiquen el sistema nerviós i el circulatori; en el banys actua com a tonificant i reparador del cansament.⁴¹ També creixen en els boscos propers a les dues vil·les els espàrrecs silvestres que es recullen a la primavera; Plini el Vell els situava en els àpats humils en contraposició a l'espàrrec cultivat que era reservat, a causa del seu preu alt, a les taules que els podien pagar; Marcial assegurava que els espàrrecs de bosc eren més tendres que les "tendres espines que es fan a la marítima Ravenna".⁴² Els recursos que el bosc posava a disposició de qui els coneixia: caça, bolets, fruites com les cireres de pastor, les móres, les serves, els aranyons, els pinyons, els aglans... eren una font importantíssima d'aliments suplementaris. De les serves, els romans en feien un suc que un cop fermentat esdevenia una beguda alcohòlica anomenada *cerevisa*. En aquest sentit, talment com ara, el camperol no havia deixat de ser recol·lector.

En el regadiu d'aquestes terres d'interior es deurién conrear, com avui dia, alls, porros, naps, pastanagues, bledes, cols, enciams... A la cuina, les carbasses s'aprofitaven per a tot segons explica Marcial (XI, 31): tant servien com a primers plats com per fer-ne postres, tant es podien menjar soles com acompanyant altres menges.⁴³

Tampoc no tenim dades arqueològiques sobre si a l'Espelt o a Sant Amanç hi havia o no apicultura, activitat practicada encara a la zona. Els eixams es recollien en arnes fetes d'escorces com les que encara podem veure en la recreació que es fa en el Pessebre vivent de Fonollosa a una desena de quilòmetres de Sant Amanç. Que fossin d'aquest material tan perible dificulta la localització de l'activitat en l'antiguitat. La mel era utilitzada com a edulcorant, per barrejar-la amb el vi; barrejada amb aigua i deixada macerar donava la beguda coneguda com a *hidromel*; també s'usava com a conservant de fruites i de carns o per a fer un

³⁹ Veg. <http://domus-romana.blogspot.com.es/> pàg. 17. Última consulta: 22/10/2015.

⁴⁰ *Idem*, pàg. 18-19. Última consulta: 22/10/2015.

⁴¹ RIBA, Carolina (1996). *Plantes remeieres i culinàries*. Manresa: Edicions Intercomarcals S.A, pàg. 91 i 159.

⁴² Veg. <http://domus-romana.blogspot.com.es/> pàg. 19. Última consulta: 23/10/2015.

⁴³ *Idem*.

codonyat més lleuger per a untar; la cera de les abelles s'usava per a ungüents cosmètics.⁴⁴ Els romans, com els grecs, van veure en el codony una fruita relacionada amb l'amor i la van consagrar a Venus i a Afrodita, respectivament, deesses que, sovint, com atribut, portaven un codony a la mà. En algunes tradicions, als nuvis romans se'ls feia menjar codony abans de la nit nupcial, com a símbol de sort i també de fecunditat.⁴⁵

5.5.1.2. Moltes carns i poc peix en terres d'interior⁴⁶

Pel que fa al consum de carns i derivats de la llet és molt il·lustratiu el recompte percentual de les restes extretes durant l'excavació del femer de l'Espelt que podem extrapolar a Sant Amanç. Segons el llistat facilitat per Jordi Enrich,⁴⁷ es consumien cabres i ovelles (49%) que proporcionaven llet, formatges, carn i llana, porc domèstic (23%) i aus de corral (2%); hi ha un registre de bovins (15%), dels quals s'aprofitava la força de treball, la carn, la llet i la pell per a convertir-la en cuir. Una altra dada que ens proporciona el llistat carni de l'Espelt és la presència de la cacera amb el 9% de conill no domèstic i el 2% de cérvol i de restes de marisc i peix (0,33%). Segons Enrich, els propietaris de la vil·la de l'Espelt comerciaven amb la costa catalana els excedents de cereals, de vi i possiblement de fusta i duïen cap a l'interior els atuellis i estris de luxe o aliments de preu, com pesca salada i *garum*,⁴⁸ la salsa feta a partir de les vísceres i les escorrialles de peix possiblement elaborada en els obradors de *Barcino* situats en el subsòl del que avui és la Plaça del Rei i la capella de Santa Àgueda. A la vil·la de Sant Amanç el consum de salaons de peix s'evidencia a través de les restes d'àmfores Dressel 7, 11, 14 i Beltrán II procedents dels tallers ceràmics de la Bètica de l'Alt i Mitjà Imperi (Járrega 2012). Aquests recipients eren els utilitzats preferentment per al transport de pesca salada i derivats a través del comerç marítim.⁴⁹

5.5.1.3. Bona llana per a un teixit òptim

La important presència d'ovelles està en la línia del que descriu Varró a *De re pecuaria*, on dedica una certa extensió a la cura dels ramats que, a més de donar carn i llet, proporcionaven la llana per a teixir robes, una llana que no podia ser basta si hom volia aconseguir robes de qualitat,⁵⁰ com aquelles tovalloles de llana finíssima amb què eixugaven Trimalció, perfumat amb ungüents després del bany, tal i com explica Petroni en el *Satiricó*.⁵¹

Varró tracta sobre l'alimentació de les ovelles, que ha de ser l'adient si es volen obtenir llanes de fibres llargues i suaus al tacte. La llana i les seves qualitats va ser cantada pel poeta Marcial

⁴⁴ Veg. <http://domus-romana.blogspot.com.es/> pàg. 21. Última consulta: 27/10/2015.

⁴⁵ Veg. <http://www.valliser.com/cat/historia-codonyat.html>. Última consulta: 27/10/2015.

⁴⁶ Per a veure receptes culinàries, consulteu: Marco Gavio Apicio. *De re coquinaria*. Trad. Bárbara Pastor Artigues (1987). Madrid: Editorial Coloquio SA.

⁴⁷ *Idem*, Enrich (2014).

⁴⁸ De l'anàlisi dels materials del femer de l'Espelt, una part, si bé ínfima, de les restes (0,32%), la constitueixen restes de peix i de marisc, que, ateses les condicions de transport de l'època, devien ser forçosament de peix conservat en sal o transformat com la salsa feta de vísceres coneguda com a *garum*. En les excavacions del subsòl de la plaça del Rei de Barcelona, s'ha localitzat i es pot visitar un obrador de producció d'aquesta salsa. Les dades sobre l'Espelt han estat facilitades per Jordi Enrich Hoja (material pendent de publicació).

⁴⁹ www.amphorae.icac.cat. Última consulta 27/10/2015.

⁵⁰ *Idem*, ALFARO GINER (2003).

⁵¹ <http://domus-romana.blogspot.com.es/>. Última consulta: 20/10/2015.

en alguns epigrames: “Aquest amant de mantells bastos, que només es cobreix de llana bètica o de baieta grisa, que no té per homes els qui vesteixen púrpura i anomena vestits de dona les teles color d’ametista...”⁵² El poeta anomena tres tipus de llana segons la seva qualitat: “Els toïssos (*vellus*) de primera qualitat il·lustren l’Apúlia, segona, Parma; l’ovella de tercer ordre dóna reputació a Altínium” (municipi industrial del Vèneto, avui Altino)⁵³ i encara de les llanes de *Pollentia* escriu: “No són solament llanes endolades de negres toïssos que sol produir aquesta terra... Fosca és, en veritat, aquesta llana, però escau als servents tosos, com els que reclama una taula no pertanyent al primer rang”.⁵⁴ La llana fosca és la llana dita *de color burell* o *llana burella*, un marró fort, i s’ha utilitzat a bastament per afegir color en teixits fets amb llana blanca. L’avantatge de la llana burell és que no s’ha de tenyir; a la fàbrica de llana d’Arsèguel (Alt Urgell), la usen en el teixit de flassades i altres peces de roba per fer dibuixos geomètrics i franges.⁵⁵

La troballa de restes d’indústria tèxtil com són els *pondera* de l’Espelt, de Sant Amanç o de cal Balart, que mantenien estirada la fibra que es treballava al teler, fa suposar que la llana també hi era tractada i que els consells que recopilà Varró hi eren observats. Teixir la llana *in situ* ha estat una activitat amb derivades econòmiques importants per a la unitat familiar que les dones del món rural van fer d’una manera intensa fins a l’arribada de les fàbriques; així ho deixà per a la posteritat picat en pedra, per exemple, l’espòs de la bella Clàudia en l’estela que la recordà, un dels *carmina Latina epigraphica* més antics que conservem: “[...] Dona de conversa dolça i de caminar escaient. Tingué cura de la llar. Filà la llana...”⁵⁶ Per mimetisme cultural, hem d’entendre, doncs, que la classe dirigent de l’*ager* del *Municipium Sigarrensis* i els propietaris rurals capaços de construir residències de luxe i autosuficients no podien romandre aliens a la bona roba, més encara si donem per fet que la vil·la pretenia ser una representació de la vida romana al camp. La llana també s’utilitzava com a producte per pagar en espècie els impostos de les ciutats provincials, talment com els cereals, l’oli, el vi i el tèxtil. La filatura de la llana per les dones de casa romanes no era pas una feina menor. La feina de filar a la llar es remunta, segons explica Plutarc en la vida paral·lela dedicada a Ròmul, fins al rapte de les sabines i el tractat de pau entre el rei sabí Tit Taci i els romans comandats per Ròmul. Diu Plutarc que s’acordà que les dones sabines que s’havien amullerat amb els romans no serien obligades a fer cap altra feina que no fos la de filar la llana.⁵⁷ “S’ha perpetuat, doncs, cada vegada que es fa un casament, que els qui donen la filla o els acompanyants o, en un mot, els assistents, criden tot alhora: Talasi! Amb plaseria per testimoniar que l’esposa no és conduïda a la casa del marit per a cap altra feina que filar llana”.

⁵² M. VALERI MARCIAL. *Epigrames*. Vol I, a cura de Miquel Dolç. Barcelona: Biblioteca Bernat Metge-1947, pàg. 45.

⁵³ *Idem*, vol. 5, pàg. 54.

⁵⁴ *Idem*, pàg. 55.

⁵⁵ PONT, Carles. “Llana i farina amb regust de vell”. A *Regio7*, 27/març/1994, pàg. 3-5, i REDÓ, Salvador (1994). *Els Pirineus*, vol. I, Manresa: Regió7-Llibres, pàg. 119.

⁵⁶ *Op. cit.* MIRÓ VINAIXA, M. (2015), pàg. 19.

⁵⁷ PLUTARC. *Vides paral·leles*, I, I. Trad. Carles Riba (1934). Barcelona: Fundació Bernat Metge, pàg. 48-49.

5.5.1.4. Aliments i begudes per als déus. Libacions, primícies i sacrificis

El vi, la sang del raïm, ha estat símbol d'allò humà i d'allò diví des de l'albada de la història de la Mediterrània. Mesopotàmics, egipcis, fenicis, grecs i romans han vist en els seus efectes desllorigadors dels sentits un senyal de comunió amb els déus en transcendir el propi jo racional; una possibilitat de saltar per sobre les misèries humanes de la quotidianitat, encara que sigui només per uns moments o potser per això mateix en l'exemple més clar de la dualitat de l'ésser humà: seny i rauxa, com podem llegir en el text epigràfic d'una tomba romana: "Veni, amics, gaudim del bon temps, mengem feliços, mentre ens duri la vida, tan petita. Amarats de Bacus, que sigui alegre la concòrdia".⁵⁸

També l'oli podia esdevenir un element de comunió amb els déus. Els olis perfumats van ser els primers escollits per a les cerimònies religioses ja en les cultures mesopotàmiques i egípcies. Talment com passa amb el vi, els romans, com ho havien fet els grecs, interpreten que l'oli és un producte dels déus lliurat als humans i que pot tornar a aquells en les formes sacrificials. Oli i plantes aromàtiques van de bracet per fer un sol producte: el perfum, interpretat com un producte agradós a les divinitats. En contacte amb les cultures orientals, els romans van transcendir el pla diví i van passar l'ús dels perfums al pla humà.

En cap de les dues vil·les, l'arqueologia no ha trobat evidències materials de pràctiques religioses, cosa que segur que es donava, més encara en el si d'una societat agrària i romana amb una visió providencialista de la pròpia existència.⁵⁹ Com ja hem assenyalat, només en la làpida de Sant Amanç hi ha una referència als déus manes, les ànimes dels morts: D(is). M(anibus) / HEVRESIDI / MELODIAE / LIB(ertae) OPSEQ(uentissimae) que, segons la interpretació i la traducció proposada per Fabre, Mayer i Rodà esmentada més amunt,⁶⁰ diu: "Als Déus Manes, a Heuresis Melodia, lliberta molt obseqüent". Es tracta, doncs, d'un text en què l'ofertant recorda als déus dels morts la bondat en vida de l'homenatjada difunta. En les cerimònies culturals dedicades als manes, se'ls ofrenava vi, mel, llet i flors,⁶¹ com queda reflectit en aquest text epigràfic: "Viviu feliços i feu libacions per als nostres Manes i recordeu que vosaltres també sereu amb nosaltres".⁶²

Els déus domèstics es mantenen com a referents de la religió familiar durant tota la romanitat fins a l'adveniment del cristianisme. No podem presentar cap invocació als lars, però no és forassenyat pensar que, com els manes, tenien el seu espai domèstic, sobretot en casals agraris, ja que se'ls tenia pels seus protectors específics. El poeta Tibul (50 aC.-19 aC.) dedica una invocació als lars⁶³ que situa en la romanitat de la seva infantesa; en els darrers batecs de la República, en un temps perdut en el qual n'hi havia prou amb una representació humil dels déus que no s'averonyien "d'haver estat tallats en una soca vella". Era temps en què calia poc per a "conservar millor la fe, quan, amb culte pobre, el déu tenia una imatge de fusta dins un nínxol estret". L'oficiant, el *dominus* de la casa, oferia raïm, espigues, coques i bresca de mel

⁵⁸ *Op. cit.*, MIRÓ VINAIXA, M. (2015), pàg. 41.

⁵⁹ ESPLUGA, Xavier i MIRÓ, Mònica (2003). *Vida religiosa en la Antigua Roma*. Barcelona: UOC, pàg. 35 i següents.

⁶⁰ *Op. cit.* FABRE, Georges, MAYER, Marc i Isabel RODÀ (1984).

⁶¹ Veg. la veu *Manes* a GRIMAL, Pierre (2004). *Diccionario de mitología griega y romana*. Barcelona: Paidós, pàg. 332.

⁶² *Op. cit.* MIRÓ VINAIXA, M. (2015), pàg. 95.

⁶³ *Elegies* 1, 10, 15-28. Per a la traducció catalana, veg. MIRÓ VINAIXA, Mònica (2003). "*Sacra vitis*: Cultura i ritual del vi en el món romà", *Revista d'Igualada*, n. 14, pàg. 15.

oferta per una nena. El text és també un prec als déus lars perquè allunyin les maltempsades (“els dardells de bronze”) i a canvi, com en tot acte votiu, es presta a donar una cosa en penyora: el sacrifici d’una truja “de la meva cort plena”. El poema descriu també com va vestit l’oficiant: amb un vestit pur, probablement utilitzat només per a l’ocasió, i que tant les paneres amb les ofrenes com el cap eren cenyits per corones de murtra, planta que també trobem en representacions del déu Bacus o dels seus celebrants.

Els actes religiosos estaven reglamentats i no hi havia espai per a l’atzar. Pel que fa al vi destinat a les libacions i a les ofrenes als déus, segons Plini el Vell: “es considera sacríleg fer libacions als déus amb vins de vinya no podada, o de vinya tocada per un llamp o d’aquella al costat de la qual hagués quedat penjat un cadàver, o encara d’aquella trepitjada pels peus d’una persona ferida, o del vi de solatge esporgat que hagi vessat o que s’hagi sollat per la caiguda d’alguna brutícia, i tampoc amb vins grecs, perquè contenen aigua”.⁶⁴

Tot i que no és pròpiament de la vall de Rajadell, a uns sis quilòmetres del ja esmentat assentament de Monistrolet subsidiari de Sant Amanç, encastada com a carreu de l’edifici de l’església romànica de Sant Joan de Vilatorrada, a tocar l’aturonat mas Sant Joan, es va localitzar l’any 1949 una ara romana datada entre els segles II i III dedicada a Diana caçadora; avui es conserva en el fons romà del Museu Comarcal de Manresa.⁶⁵ Es tracta possiblement d’un indret de culte que en el seu moment es va cristianitzar. És una peça partida en dues meitats que amida 87x23,4x21 cm; el relleu de la deessa fa 25 cm d’alçada i és representada sobre un turó amb un gos al costat; vesteix túnica fins als genolls; tot i que ha desaparegut el cap i el braç dret, a l’esquerre s’aprecia un arc. En la cara lateral dreta, un gos persegueix un cérvol en una clara al·lusió al mite d’Acteó que va ser convertit en aquest animal per haver vist nua la deessa mentre es banyava i que va ser devorat pels seus propis gossos. El cérvol és un animal lligat a la deessa Diana i en el temple de Diana Tifatina, a Càpua, un dels dos més antics juntament amb el de Diana Nemorensis a Arícia a les ribes del llac Nemi, proper a Roma, s’observava la llegenda d’un cérvol femella consagrada a Diana.⁶⁶ En el lateral esquerre un altre cérvol corre darrere un senglar, animal molt representat al costat de la deessa Diana. L’ara conté la inscripció amb el nom de l’ofertant del vot: “DI(A)NAE / SEMPRON/IVS HER/MIPPVS FECI(T) / Per a Diana, Semproni Hermipi ho ha bastit. Al cognom *Hermipius* se li adjudica procedència grega i podríem estar davant un antic esclau alliberat. La part superior de l’ara és un reblaniment en forma de bol on s’abocaven les libacions i s’ofrenaven els presents. Procedent de la vil·la de Boades, en la col·lecció exposada en el Museu Comarcal de Manresa, es conserva una llàntia decorada amb el cap de la deessa Diana amb la mitja lluna fent-li de corona per indicar el seu caràcter diví.

El porc, l’ovella i el bou eren els tres animals de la tríada sacra en determinades celebracions romanes com els *suovetaurilia*,⁶⁷ una cerimònia en la qual la vida agrària invocava el favor dels déus manes, de Mart i de Pan. Cató el Vell (Marcus Porcius Cató, 234 aC.-148 aC.) en *De agri cultura* recull una llarga pregària al déu Mart en què l’invocant demana protecció per a les

⁶⁴ Plini el Vell. *El llibre del vi*. Trad. Mònica Miró Vinaixa (2015). Barcelona: Entrecomes, pàg. 56-55.

⁶⁵ Veg. <http://www.santjoanvilatorrada.cat/documents/672263850.pdf>. Última consulta 4/11/2015.

⁶⁶ *Op. cit.* GRIMAL (2004), pàg. 136.

⁶⁷ ALFARO GINER, Carmen (2003). “La vida econòmica durante el imperio romano”, *Historia antigua (Grecia y Roma)*, Barcelona: Ariel Historia, pàg. 709-734..

hisendes, les seves persones, les collites i la cabana animal i a canvi ofereix com a vot el sacrifici de tres animals de la seva cabana: una ovella, un porc i un toro.⁶⁸ En el jaciment de l'Espelt, durant les excavacions de la campanya de 1981, es va trobar un petit bonze de Claudi II el Gòtic (268-270) a l'anvers del qual apareix del déu Mart a peu dret amb un ram a la mà dreta i una llança a l'esquerra.⁶⁹

L'ofici religiós adreçat al món agrari depenent del *paterfamilias* inclou l'àpat sacrificial amb el consum dels animals sacrificats i l'ofrena de les vísceres als déus. L'acte de menjar esdevé així, en expressió de Sílvia Carrasco (1992), un indicador de: "solidaritat social i estatus [...] i un instrument per a la comunicació", perquè queda clar quina és la posició que ocupa cadascú dins el marc social.⁷⁰ També hem de tenir en compte el paper de redistribució alimentària d'aquests àpats que per a molts servents eren una oportunitat única de menjar carn i altres aliments habitualment fora del seu abast.⁷¹

Encara que sigui per una solidaritat interessada, l'oficiant, a banda de pregar per la seva família i per l'explotació agropecuària, també ho fa pels seus servents i d'aquests especialment pels pastors que tenen cura d'una de les possessions més importants: els ramats. La celebració reforça l'estatus del *paterfamilias* atès que és l'únic que entra en diàleg amb la divinitat a través d'unes ofrenes de les quals només pot disposar ell; els animals destinats al sacrifici adquireixen la funció de mitjancers entre els desigs humans i els déus i així, al paper alimentari, s'afegeix el de símbol i, per tant, tots aquells que en tenen cura encara l'extremaran més.⁷² De tot plegat i seguint Carrasco: "Totes les pràctiques relacionades amb l'alimentació constitueixen sistemes organitzats" que revelen entre altres aspectes un "conjunt de normes i creences que un grup de persones comparteix en relació amb els aliments i la manipulació d'aquests" o que "prescriu les ocasions en què cada significat ha d'expressar-se, en termes de temps, lloc, participants i comportament esperat".⁷³

5.5.1.5. De vinyes i de vi, d'oliveres i d'oli

*"Hi ha dos licors molt agradables per al cos humà: per a ús intern, el vi; per a ús extern, l'oli. Es tracta de dos excel·lents productes nascuts dels arbres, però l'oli és indispensable i, en canvi, l'home no li ha dispensat sense mandra les degudes atencions"*⁷⁴

La presència material del vi i de l'oli a les vil·les romanes de la Catalunya interior és prou evident a través de les restes ceràmiques de Boades, a Castellgalí, i dels *torcularia* instal·lats a

⁶⁸ Plini el Vell. *De re rustica*, CXLI. Per a la traducció catalana, veg. *Op. cit.* MIRÓ VINAIXA, Mònica (2003).

⁶⁹ ENRIC, Joan, ENRIC, Jordi i NUIX, Josep Maria. *Memòria campanya d'excavacions 1981. Vila romana de l'Espelt*. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació. Direcció General del Patrimoni Cultural. Serveis d'Arqueologia i Paleontologia. Biblioteca del patrimoni cultural.

⁷⁰ CARRASCO, Sílvia, (1992). *Antropologia i alimentació: una proposta per a l'estudi de la cultura alimentària*. Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, pàg. 41 i 58.

⁷¹ PICAZO, Marina. "La funesta pobresa que Zeus dona als homes. Estratègies davant l'escassetat d'aliments en l'antiguitat clàssica". A *Aliments sagrats. Pa, vi i oli a la Mediterrània antiga*. Catàleg de l'exposició al Saló del Tinell, 30/06/01-30/09/01. Barcelona: Institut de Cultura / Museu d'Història de la Ciutat, pàg. 67.

⁷² *Idem*, pàg. 49.

⁷³ *Idem*, pàg. 104.

⁷⁴ *Op. cit.* Plini el Vell (2015), pàg. 67.

Sant Amanç i a l'Espelt; també tenim notícia d'un *torcular ex novo* a la vil·la de la Feliua, terme de Sant Fruitós.⁷⁵ En el cas de Sant Amanç, ens ha pervingut un important lacus de 9,5 m de llarg per 2 d'ample a la *pars fructuaria*. Aquest lacus i dos més de menors dimensions interconnectats per canonades de plom, talment com si fos un sistema complet de premsat amb els peus i de decantació del producte, posen de manifest, segons Albert Martín (1997), l'activitat vinícola primigènica de la vil·la, que se situaria ja en l'època augustal si jutgem pels materials i els contextos propers (Piñero *et alii*, 2002). Un sistema similar de tres lacus a diferent nivell es dona també a la vil·la dels Dofins de la romana *Baetulo* (Badalona).

En les vil·les de Sant Amanç i de l'Espelt es van amortitzar les estances dels *balnea* altimperials i es van reconvertir en instal·lacions per al premsatge durant el Baix Imperi. Aquesta tendència generalitzada a servir-se d'estances termals per a l'elaboració de vi i d'oli tindria una justificació funcional: "estas salas contaban previamente con impermeabilizaciones de *opus signinum*, piscinas que pueden ser utilizadas como lacus y con una solidez estructural que asegura la maximización de la fuerza de prensado de las prensas de viga".⁷⁶ En el cas de Sant Amanç, sembla demostrat que la reconversió d'unes estances del *balneum* en *torcular* va coincidir amb un canvi de tecnologia per al premsatge amb la instal·lació d'una premsa, possiblement de cargol directe, de la qual es conserva *in situ* la base de pedra amb els dos forats on anaven encastades les dues guies; aquesta primera estança és una cambra rectangular d'1,9 x 2,25 m, mentre que l'àrea de decantament amida 1,9 x 1 m; ambdues tenen paviments d'*opus signinum*, són a diferent nivell i estan connectades per un canal. Aquesta infraestructura de premsatge, però, no permet assegurar si es tractava de premsa de vi o d'oli o de les dues coses alhora, fet habitual en moltes d'aquestes instal·lacions, perquè com diu Peña Cervantes (2005-2006, pàg. 103): "En el caso de las instalaciones de prensado, hay que añadir además la dificultad para determinar el tipo de producto elaborado, ya que tanto el vino como el aceite requieren de estructuras, en un alto grado, similares para su elaboración". A l'Espelt, les modificacions i els canvis d'ús de les cambres termals també se situen en el segle IV. Jordi Enrich (2014) assegura que la premsa era de biga per a oli amb l'ocupació de tot l'espai que s'havia dedicat al *balneum* en un moment en què es produeix una reorientació economicosocial de la vil·la.⁷⁷

De quina mena de vinya feien vi? Eren de peu arbustiu que produïa per al vi de taula? Eren *vineae* emparrades en arbres com el xiprer o l'om més proclius a donar vins dolços com aquella vinya que "pintada amb penjolls purpuris de raïm, ha abraçat quatre oms amb els dolços sarments" que descriu el poeta Laberi, autor del text d'una làpida sepulcral en record de la seva muller Bassa?⁷⁸

Plini el Vell en el llibre XIV de la *Història Natural* diu que a Hispània abundava les varietats *cocolobis* de gra oblong i de gra rodó: "el seu raïm és poc atapeït, suporta bé les calors i els austres, i neix en abundor: el seu vi puja al cap."⁷⁹ Si aquesta varietat suporta les temperatures

⁷⁵ SÁNCHEZ, E. (1993). "La Feliua, Sant Fruitós de Bages". A *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*, pàg. 43.

⁷⁶ *Op. cit.* PEÑA CERVANTES, Yolanda (2005-2006), pàg. 106.

⁷⁷ ENRICH HOJA, Jordi (2014). *La Conca d'Òdena. Entre la baixa romanitat i l'inici de l'edat mitjana*. Igualada (autoedició), pàg. 55.

⁷⁸ *Op. cit.* MIRÓ VINAIXA, M. (2015), pàg. 89.

⁷⁹ *Op. cit.* Plini el Vell (2015), pàg. 15.

continentals, com diu Plini, podria ser una de les conreades a la vall de Rajadell i a l'altiplà de l'Espelt, atès que en totes dues zones l'hivern és d'un fred rigorós i la canícula es deixa sentir amb tota la seva aspror. Si aquest vi "puja al cap" vol dir que era de graduació alta, talment com ho havien estat els vins negres d'aquesta zona abans de la introducció de les fermentacions controlades. L'enciclopedista romà escriu, a més, que hi ha una varietat de vinyes anomenada *aminea* que és la valorada en primer lloc "a causa de la consistència i el vigor del seu vi, que sempre va guanyant cos a mesura que envelleix".⁸⁰ Diu que n'hi ha cinc varietats i que la *hispana* és "la millor de les vinyes d'espècies inferiors".⁸¹ per tant, per a vins de segona taula.

I com era aquest vi? En general, i atès el gairebé nul refinament del producte, s'havia de barrejar amb aigua, amb mel, amb espècies, amb fruites o amb plantes aromàtiques. Era molt important guardar-lo en recipients que es poguessin tancar hermèticament, normalment amb calç, ja que l'oxigen el rovella o el pica. El vinagre és vi sotmès a una sobreoxidació i els romans l'usaven també com a conservant de carn, peixos i verdures. El vi bullit per deixar-ne evaporar l'aigua esdevenia vi dolç (*defrutum* si era reduït a 2/3, a la meitat diu Plini el Vell, o *carenum* si ho era a 1/3), apte per acompanyar amb dolços. Barrejat amb pètals de roses, se'n feia vi de roses (*vinum rosatum*), que, segons una recepta d'Apici a *De re coquinaria* (I, 4),⁸² es barrejava amb mel. Aquest producte, a més d'endolcir el vi, produïa una segona fermentació i n'augmentava la graduació. El producte resultant rebia el nom de *mulsum* i es consumia en els aperitius de la *gustatio*, els entrants previs als primers plats o *primae mensae*. La popularitat del consum de *mulsum* comportà que també es conegués aquesta primera part de l'àpat com a *promulsum*.⁸³ El vi rebia el nom de les fruites amb les quals es posava a macerar i així hi havia vi de dàtils, de peres, de pomes, de cerves, de mores, de pinyons...⁸⁴ El vi cuit amb fruites servia per a conservar-les; avui encara hi ha una recepta de peres al vi molt comuna en restaurants pirinencs.

En el *De re coquinaria* d'Apici trobem diferents receptes en les quals intervé el vi pur, el vi cuit, el vi dolç o el vinagre. El vi pren part també en l'elaboració de receptes de peix salat i formatge (*Patellam tirotaricham ex quocumque salso volueris*), de puré d'enciam i ceba (*Olus molle ex foliis lactucarum cum cepis*) amanit amb *garum*, de pastanagues fregides (*Caroetae frictae*), d'ous durs (*Ova elixa*) amb *garum* i pebre, de pollastre (*Pullum*), de bunyols d'espelta farcits (*Dulcia piperota*) o de peres (*Patina de piris*), entre d'altres.

La ceràmica és la font d'informació principal per noticiar la traginada de l'oli. Aquest és el cas de Sant Amanç, on es van localitzar restes d'àmfores Dressel 20, utilitzades durant 200 anys per al transport d'oli, sobretot per via marítima. Són uns recipients d'una inconfusible forma globular de mides, pes i capacitat remarcables: buides pesaven 30 kg i tenien una capacitat d'uns 70 kg; les seves mides també eren importants: alçades d'entre 70 i 80 cm i un diàmetre

⁸⁰ *Idem*, pàg. 11.

⁸¹ *Idem*, pàg. 21.

⁸² <https://holismoplanetario.files.wordpress.com/2015/11/apicio-de-re-coquinaria-cocina-romana.pdf>.Última consulta 30/11/2015.

⁸³ <http://www.vinoromano.com/variedades/mulsum/>. Última consulta: 30/11/2015.

⁸⁴ Veg. <http://bellezayeternidad.blogspot.com.es/>. Última consulta: 30/11/2015.

en el punt de màxima amplada d'uns 60 cm.⁸⁵ Hi ha registres d'àmfores Dressel 23, més petites i per tant més fàcils de transportar i Dressel 30, *Mauretania Caesariensis* (Algèria). Aquestes àmfores arribaven als ports de Bàrcino i Tàrraco des de la Bètica tot i que amb el temps es va desenvolupar una fabricació autòctona d'imitació. Remarquem el pes i el volum d'aitals recipients que arribaven a la Catalunya interior a esqueses d'animals de bast en un viatge d'uns tres dies de durada, com ja hem explicat en l'apartat 5.2.3. dedicat a la xarxa viària. A la vil·la de l'Espelt, i a la zona d'influència de Sant Amanç —assentaments de Monistrollet i cal Balart—, l'arqueologia ha desenterrat restes de *dolia* (Piñero, 1994). Aquests recipients ceràmics de gran capacitat i de llarga utilitat es mig sepultaven a terra i servien per a emmagatzemar líquids com el vi o l'oli i també el gra.

Segons es diu en l'*Edictum de pretiis rerum venalium* de Dioclecià promulgat el 301 dC. s'establia tres qualitats de l'oli en funció de la seva puresa i, per tant, tres preus, tot i que dues utilitats.⁸⁶ L'anomenat *olei flos* era l'oli verge de la primera premsada, el *sequens* era el de la segona i el *cibarium* era l'oli que s'extreia dels residus finals. El primer i segon oli eren els destinats al consum humà, per a la cuina, per a les libacions, per a la medicina i per a la perfumeria; el darrer servia de combustible per a les llànties de ceràmica o per a les metàl·liques. A voltes a aquest oli degradat es barrejaven substàncies oloroses i així es perfumaven els ambients carregats de les estances, com els *triclinia*, i es dissimulaven les olors culinàries o les exsudacions corporals.⁸⁷

Pel que fa a la presència de l'oli trobem receptes al *De re coquinaria* com a conservant de les olives mateixes (*Olivas virides servare ut quovis tempore oelum facias*) —encara avui es conserven així les anomenada olives mortes recollides després de les primeres glaçades. També apareix l'oli en la *salsa hipotrima* al costat del *garum*, de la menta seca i del formatge sense sal, entre altres ingredients per fer les mandonguilles de pollastre (*in isiciato pullo*), en el puré de carbassa fregida (*aliter cucurbitas frictas tritas*), en una recepta per a cuinar porros madurs com a ingredient de la salsa d'amanir amb gàrum i vi sense barreja (*porros maturos fieri*)...

La presència arqueològica de morters, de marbre a Sant Amanç i de ceràmica a l'Espelt, fa pensar en atuells destinats, encara que no exclusivament, a l'elaboració de condiments per a les menges cuinades similars o iguals a les proposades per Apici, recordant que el receptari té molt a veure amb allò que es cuinava i servia a les cases romanes amb possibilitats. També en la història de la cuina, la part més gran de dades documentals té a veure amb les famílies adinerades.

⁸⁵ http://ceipac.gh.ub.es/MOSTRA/c_p05.htm. Última consulta: 28/10/2015.

⁸⁶ AMOURETTI, Marie-Claire – BRUN, Jean Pierre. "Usos i simbolisme de l'oli en el món romà". A *Aliments sagrats: pa, vi i oli a la Mediterrània antiga*. Catàleg de l'exposició celebrada al Saló del Tinell del 30 de juny al 30 de setembre de 2001. Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat, pàg. 95.

⁸⁷ *Unguenta, oler bien entre los romanos*, pàg. 2. A: <http://domus-romana.blogspot.Com.es/>

5.5.1.6. El raïm del mosaic de Sant Amanç i la màscara de Bacus en la llàntia de l'Espelt

"Qui, després d'unes copes de vi, s'esgola parlant / de la dura guerra o de la misèria? / Qui no ho fa més aviat parlant de tu, pare / Bacus, i de tu, gentil Venus?". (Horaci, *Odes* 1, 18, 1-6).⁸⁸

Tibul, en les *Elegies*, adjudica a Osiris l'ensenyança del conreu de la vinya: "Ell ensenyà d'adjuntar estalons al tendre cep i d'esporgar amb la dura falç la verda cabellera; ell fou a qui per primera vegada lliurà les seves jocundes sabors el raïm madur, espremut per uns rústecs peus. Aquest licor ensenyà de donar a la veu inflexions melodioses, i mogué cossos, fins aleshores ignorants, segons cadències justes".⁸⁹

El vi ha estat considerat com un present agradable als déus en els vots, els precis i les satisfaccions per les gràcies rebudes. Els grecs van codificar el naixement de la vinya i del vi fent acte de fe a Dionís, a qui adjudicaven el regal fet a la humanitat. "Les relacions entre els homes i el vi es canalitzen a través d'aquest déu, que és descrit en nombrosos mites que evocuen l'embriaguesa i la festa, la il·lusió i la metamorfosi, el plaer de les bones companyies i la violència d'un déu que pot ser terrorífic".⁹⁰ En la tradició principal grega, Dionís és meitat déu i meitat home, fill de Zeus i d'una mortal, la princesa de Tebes, Sèmele; nascut de la cuixa del déu suprem i d'amagat d'Hera, que el perseguia per donar-li mort, criat per les nimfes de Nissa, lluny de la còlera d'Hera i transformat en un cabridet, que protagonitza un reguitzell de mites, d'històries, també donà nom a les Dionísies, els concursos teatrals dedicats al déu com a senyor de la il·lusió del teatre. "Els pagesos ausonis, el poble que va sortir de Troia, es distreuen amb versos malforjats i amb befes llicencioses. Posant-se màscares horribles d'escorça d'arbre, t'invoquen a tu, Bacus, amb cançons desimboltes..."⁹¹

Una altra tradició grega assimila Dionís a Bacus, com la que es recull a Tessàlia en el marc de la religió màgica òrfica. Així ho palesa aquest text d'una làmina d'or en forma de fulla d'heura en una tomba femenina trobada a Pelinaion (trad. al català per l'autor, de la corresponent castellana): "Acabes de morir i acabes de néixer, tres vegades venturós, en aquest dia. Digues a Persèfone que ha estat el mateix Bacus qui t'ha alliberat... Tens vi, benaurat privilegi".⁹² La tradició òrfica fa de Dionís-Bacus fill de la violació de Demèter per Zeus.

Els romans, en un exemple clar de préstec religiós del sistema grec de creences, van adoptar la mitologia dionisíaca aportada des de la Magna Grècia i la van identificar definitivament amb Bacus, amb tots els atributs de representació que arrossegava de segles: les fulles d'heura, els pàmpols, els gotims de raïm, el tirs a la mà, les desfilades i els seguicis. Però considerar la vinya i el vi com la quinta essència de la divinitat ja els venia de lluny. El panteó romà comptava d'antic amb déu i deessa per al vi i per a l'agricultura en general: Líber Pare i Líbera. La mort del cep a l'hivern i la rebrotada a la primavera interrogaven els mediterranis des de feia segles i

⁸⁸ *Op. cit.* MIRÓ VINAIXA, M. (2003), pàg. 7.

⁸⁹ *Idem*, pàg. 9.

⁹⁰ LISSARAGUE, François (2001). "A l'antiga Grècia: Dionís, els homes i el vi". A *Aliments sagrats: pa, vi i oli a la Mediterrània antiga*. Catàleg de l'exposició celebrada al Saló del Tinell del 30 de juny al 30 de setembre de 2001. Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat, pàg. 82.

⁹¹ Virgili, *Geòrgiques* 2, 385-390. Veg. *Op. cit.* MIRÓ VINAIXA, M. (2003), pàg. 10.

⁹² BERNABÉ, Alberto – JIMÉNEZ, Ana Isabel (2001). *Instruccions para el más allá. Las laminillas órficas de oro*. Madrid: Ediciones Clásicas, pàg. 88.

els romans no se n'escapaven pas. L'imaginari personal i el col·lectiu van establir analogies amb el procés vital humà.

El cristianisme fa del vi, ni més ni menys, que un paradigma de la sang de Crist: “Després prengué una copa, digué l'acció de gràcies, els la donà i en begueren tots. Els digué: Això és la meva sang, la sang de l'aliança, vessada per tothom. Us asseguro que ja no beuré més del fruit de la vinya fins al dia que begui vi nou en el Regne de Déu” (Marc 16, 22-26). El vi també és el protagonista del passatge evangèlic de les Noces de Canà, en què Jesús fa el primer miracle en convertir l'aigua en el darrer i millor vi servit en l'àpat, fet que estranya tothom, ja que era costum que es reservessin per al final de la festa els vins més ordinaris.⁹³

La vinya i el vi estaven instal·lats en l'imaginari dels propietaris rurals de la vil·la de Sant Amanç i probablement per això van voler que en quedés memòria en el mosaic de la ja esmentada sala del *triclinium*, una de les habitacions nobles nascudes de les reformes de finals del segle III o principis del IV dC. La vinya hi és present en les fulles de parra de la segona sanefa que envolta el mosaic i en el motiu repetit fins a cinc vegades de la florera d'on surten set sarments, dos dels quals sense res, tres rematats per una fulla cada un i dos acabats en sengles gotims de raïm de vuit grans. Representen alguna varietat concreta de vinya conreada a la vall de Rajadell? De les cinc menes de vinyes *aminees* descrites per Plini el Vell, n'hi ha una que se'n diu bessona perquè dona els raïms de dos en dos. Pot ser que hi tingui alguna cosa a veure o és simplement una decisió artística que cerca una simetria la causa de la seva representació? Sigui com sigui, l'existència d'aquest mosaic deixa fora de tot dubte la importància que els propietaris atorgaven a aquest conreu.

És Bacus qui tenien en ment? O són les paraules de l'evangeli segons Joan?: “Jo sóc el cep veritable i el meu pare és el vinyater [...] Jo sóc el cep i vosaltres els sarments [...]” (Joan 15, 1-6). En les excavacions realitzades a Sant Amanç, no ha aflorat cap element que ens parli clarament de la cristianització de l'indret, llevat d'un carreu situat encara en la *pars fructuaria* que presenta per incisió ben marcada una creu; suposem que també la nova religió arribà un cop el cristianisme va ser elevat a rang de creença d'estat. La presència de les creus gregues en el mosaic, tanmateix, ens sembla el dubte en aquesta qüestió i és un element decoratiu que no ha estat ni esmentat com a tal en l'únic treball realitzat com a justificació de la intervenció, restauració i consolidació.⁹⁴

On l'arqueologia sí que ens ha desenterrat Bacus de l'oblit és en el jaciment de l'Espelt. És una resta modesta però prou eloqüent del gust de qui la va triar. Es tracta del fragment d'una llàntia d'oli de canal obert feta amb ceràmica cuita i decorada amb la màscara d'aquesta divinitat corresponent a l'època Flàvia, 69-96 dC.⁹⁵ Se'ns representa amb un rostre histriònic tocat amb un fullam que recorda vagament l'heura. El motius bàquics i el vi són un argument decoratiu força habitual en la fabricació de llànties. A tall d'exemple, esmentarem els recollits

⁹³ Joan 2, 12.

⁹⁴ Veg. GAMARRA, Agustín – GARCÍA, Maria José. “El procés de restauració del mosaic romà de la vil·la de Sant Amanç”. A *op. cit.* PIÑERO I SUBIRANA, Jordi, *et alii* (2002).

⁹⁵ Aquestes dades estan escrites en un paper que acompanya l'objecte. El fragment de llàntia, segons ha explicat Rosa Maria Junyent, conservadora del Museu de la Pell d'Igualada i Comarcal de l'Anoia, es va trobar barrejat entre una munió de petits trossos ceràmics després de diverses relectures dels materials.

en el catàleg *Aliments sagrats: pa, vi i oli a la Mediterrània* (2001): la fig. 162 que correspon a una llàntia d'oli decorada amb àmfora i tres gotims de raïms per banda procedent de l'Israel Museum i datada entre el 70 i el 175 aC., i la fig. 163, una llàntia en motlle procedent del nord d'Àfrica i mostrada al Museu Arqueològic de Tarragona, que data dels segles II o III dC i està decorada amb dos amoretos portant raïm. Podem veure com el tema del vi abraça lapses de temps amplis.

El Bacus romà és el déu protector de la sang dels déus i per als déus. El vi, pel seu efecte desllorigador de pensaments i llengües, és el déu de la disbauxa encarnada en el teatre. Els misteris bàquics i les seves celebracions van ser presents en el món romà, malgrat l'oposició de l'estat argumentat en el conegut *Senatconsult de les Bacanals*. Bacus donava consol als creients, assegurava una transcendència humana en el present i en l'eternitat i alleugeria els mals d'amor: "Radiant Bacus, sigues present —i així la vinya sigui sempre consagrada als teus misteris, així duguis els polsos coronats d'heura—, i tu, a qui cal la mateixa metgia, lleva'm el meu dolor: sovint l'Amor ha caigut vençut pel teu do".⁹⁶

Arribava aquest estat de coses a la romanitat de les nostres vil·les? És de creure que sí, si acceptem que aquesta romanitat era completa i l'arqueologia, única font de què ens podem valer, així ens ho confirma en els altres temes. Per tant, no és forassenyat imaginar uns romans de Sant Amanç o de l'Espelt complint amb les obligacions religioses dels *vinalia priora* a mitja primavera o dels *vinalia rustica* just abans de la collita del raïm, ambdues festes dedicades a Júpiter i a Venus, o dels *Meditrinalia* en honor al mateix Júpiter i a la deessa Meditrina, en què es festejava el final de la collita. Aquesta deessa probablement d'origen itàlic antic, i en la línia de la porositat religiosa distintiva de la romanitat que duu a adequar divinitats i creences al pas dels temps, de les influències exteriors i de les conveniències del moment històric, compartí amb el pare dels déus els precis de la gent agrària. Durant la seva festa, l'11 d'octubre, es tastava el most i es barrejava amb el vi vell per evitar que aquell es tornés agre. Es feien libacions amb la barreja i es llançaven a terra demanant una renovació de la fecunditat del sòl agrari i bevent-ne per a conservar la salut: *vetus novum vinum bibo, novo veteri morbo medeor*: "Bec vi antic i nou; i em curo de les malalties velles i noves". Meditrina era també deessa de la salut corporal i l'acte de beure la barreja de vins era considerat terapèutic.⁹⁷ Tampoc no és forassenyat imaginar els propietaris d'ambdues vil·les tastant el vi jove deixat reposar sis mesos després de la collita o fent libacions en acció de gràcies pel resultat de la verema anterior i vots per la que havia de venir: "Havia arribat la tardor tacada pel suc del raïm trepitjat: amb justícia rep Júpiter l'ofrena del vi que li és degut".⁹⁸

5.5.2. La representació del luxe. Els mosaics, les parets pintades i els balnea

Allà on se substanciava la diferència social, allà on es feia present l'ostentació, de la bona l'alimentació, del bon beure, dels estris de luxe, era en les estances nobles de la vil·la. Com ja

⁹⁶ Tibul, *Elegies* 3,6. Veg. MIRÓ VINAIXA, M. (2003), pàg. 10.

⁹⁷ SECHI MESTICA, Giuseppina. *Diccionario Akal de Mitología Universal* (2009). Trad. Marie-Pierre Boyssau i Marco Virgilio García Quintela. Madrid. Ediciones Akal, pàg. 174. Veg. també <https://es.wikipedia.org/wiki/Meditrinalias>. Consulta: 13/11/2015.

⁹⁸ Ovidi, *Fastos* 4, 897-900. Veg. MIRÓ VINAIXA, Mònica (2003).

hem assenyalat, tant Sant Amanç com l'Espelt estaven proveïdes dels dos tipus d'espais que definien el luxe privat per excel·lència a les *domus* romanes: les estances decorades amb mosaics, estucs i pintures murals, i els banys.

El triclinium de Sant Amanç de Viladés

Per la disposició en el model de vil·la de corredor de Sant Amanç, podem suposar que les funcions de vestíbul (l'espai intermedi consagrat a Vesta) corresponien a una primera estructura porxada situada en una cota més baixa, on s'obrien les dues portes d'entrada des de l'exterior. L'accés al corredor de les cambres nobles es feia per unes escales de les quals encara es conserven alguns esglaons de pedra treballada. L'arqueologia ens ha mostrat unes cambres amb les parets pintades amb tons clars, potser per amortir una probable minva de llum natural. No en sabem res, de les funcions de quatre de les cinc habitacions del conjunt; el seu sòl presenta restes de paviment en *opus signinum*, llevat de la tercera que estava pavimentada amb el mosaic de tesselles i a la qual els arqueòlegs adjudiquen el paper de *triclinium* o cambra dels àpats de representació. Aquesta sala mesura 4,5 m de llarg per 4,3 d'ample, de manera que és una mica més gran que la resta, que amiden 3,8 m d'amplada. D'aquesta cambra tampoc no hi ha restes de *triclinia* d'obra, sobre els quals es posaven els coixins que havien d'acomodar els comensals; per tant, hem de concloure que devia disposar de mobles que es podien moure i adaptar segons el nombre de participants en l'àpat.

En el *triclinium*, el propietari de Sant Amanç hi va esmerçar força cabals. La decoració de la vil·la, els objectes de preu que s'hi exhibien, la mena d'àpats que s'hi servien, les begudes i els acompanyaments, tot es posava al servei d'una idea doble: obsequiar els comensals i deixar clara la posició social de qui convidava. De tot això, només n'ha pervingut *in situ* el mosaic de 4,5 m d'amplada per 2,13 m de fondària, elaborat amb tesselles quadrades i triangulars d'uns 8 mm de cantó. Els colors emprats⁹⁹ són el blanc, el negre, el vermell fosc, el granat, el blau, el marró verdós i el verd groc, i els materials són marbre i pedres calcàries. Segons el restaurador Agustín Gamarra, que va intervenir en la recuperació i posterior neteja i muntatge del mosaic, "l'acurada elaboració de les figures de Sant Amanç demostra que és una obra d'un mestre mosaïcista. La policromia de la peça revela, a més, el potencial econòmic dels propietaris de la vil·la".¹⁰⁰

Aquesta cambra es pot considerar com una habitació d'hivern, atesa la seva situació d'interior. Per a aquesta mena d'espais Vitruvi¹⁰¹ aconsellava poques ornamentacions, paviments foscos —perquè no s'hi veiessin les taques— i sòcols senzills que combinessin els colors negres, ocre i vermell, ja que els fums dels brasers que les escalfaven i les sutges de làmpades i llums d'oli les embrutaven i les malmetien. Tot i els consells de Vitruvi, pel que fa al nostre *triclinium*, l'existència mateixa del mosaic ens fa suposar que el propietari no volia renunciar a la seva quota de benestar visual malgrat tractar-se d'un espai poc dimensionat i d'una casa de camp.

⁹⁹ GAMARA, Agustín – GARCÍA, Maria José. "El procés de restauració del mosaic romà de la vil·la de Sant Amanç". A PIÑERO I SUBIRANA, Jordi, et alii (2002). *La vil·la romana de Sant Amanç de Viladés. Rajadell (Bages)*. Manresa: Associació per al Museu Comarcal de Manresa, pàg. 36-44.

¹⁰⁰ BLAYA, Carles. "Manresa rep el llegat romà de Rajadell", a *Regió7*, 21/06/2001, pàg. 43.

¹⁰¹ Veg. Vitruvi VII, 4. Veg. *Domus romana*. A <http://domus-romana.blogspot.com.es/search/label/casa>. Última consulta 7/12/2015.

El mosaic de Sant Amanç no té emblema central, o més ben dit, té uns multi-emblemes en les dues línies d'hexàgons, en els quadrats centrals i en els rombohexagonals, tot plegat producte "de les interseccions de les bandes decoratives de llaçades amb una composició de trena de tres caps i de la banda vermella amb un estès de fulles blanques".¹⁰² El perímetre és format per una banda exterior de fulles fusiformes enganxades les unes a les altres pel fus i una segona interior feta de peltes també enganxades i alternativament invertides. Aquesta figura té el seu origen en l'escut usat pels soldats d'infanteria tracis; llegendàriament aquest escut és atribuït a les guerreres amazones. Del mot grec πέλιτη (péltê), el llatí en fa *pelta*, -ae. Els romans van trobar en la seva forma de mitja lluna una semblança a la fulla de l'heura i en van fer un signe bàquic més. També es va identificar amb la *virtus* romana en la seva accepció més usual, és a dir, la que expressa valentia, coratge, valor.

Llegint el mosaic, segons s'entra a la cambra des del corredor, veiem que la primera bateria de cinc hexàgons, dels quals només tres conserven les figures, està decorada amb dos paons incomplets amb el plomatge desplegat i un cavall en posició de començar el moviment endavant o de picar a terra, com indica la pota davantera esquerra arronsada. Observant la seqüència amb què es reproduïxen els motius, podem entendre que el resultat final és de tres paons i dos cavalls. De la bateria central d'espais quadrats i hexagonals allargassats es conserva sencera una creu grega amb pètals, una figura semblant a un llangardaix de finestra de ferro forjat, un ocellet i un estri semblant a una llançadora de teler. Ateses les restes d'una segona creu grega, podem suposar que aquests motius es tornaven a repetir en la següent seqüència: creu, llangardaix, ocellet, llançadora, creu i llangardaix. I, finalment, la bateria superior, que és la que estava adossada al mur cec de la cambra, és la reservada per a la representació vinícola de la gerra amb el cep, que es repeteix cinc vegades.

A banda de la iconografia dedicada a la vinya, ja descrita, ens centrarem en l'imaginari que podria justificar les representacions dels paons reials i dels cavalls. El paó reial és símbol d'eternitat i de bellesa. El fet que el mascle perdés el ric plomatge durant l'hivern i el recuperés a la primavera era vist com un fenomen explicatiu de la mort i de la resurrecció. En la Grècia clàssica era l'atribut que acompanyava la deessa Hera. Per adaptació o assimilació, en el panteó romà esdevingué l'au de Juno, la deessa de la tríada divina romana conjuntament amb Júpiter i Minerva honorada primer en el Quirinal i després en el Capitoli. Juno era la divinitat de les dones en general i s'invocava com a protectora de la maternitat; sota l'epítet de *Lucina* presidia els naixements. El cristianisme adaptà la interpretació del paó però amb les ales plegades, perquè considerà que mostrar-les ufanoses i obertes era símbol de vanitat; tot i així se'n mantingué la representació per a la immortalitat de l'ànima.¹⁰³ Pel que fa al cavall i a la seva postura amb la pota davantera esquerra en disposició de colpejar el terra, podria fer referència al mite de Pegasus i la font Hipocrene, que el mític èquid va fer brollar del sòl amb un cop de pota quan Zeus li ordenà abaixar els fums a Helicó, envanit pel concurs de cant que va enfrontar les Pièrides amb les Muses.¹⁰⁴ Fem notar, sense cap ànim d'interpretació d'allò que no hi ha, que en la meitat del lateral del torç del cavall hi ha un fragment d'un conjunt de

¹⁰² *Op. cit.* GAMARRA-GARCÍA.

¹⁰³ DOMÍNGUEZ, Martí. "Natura i símbol". A: <http://cv.uoc.es/~tossal/num4/dominguez.html>. Última consulta 8/12/2015.

¹⁰⁴ GRIMAL, Pierre (2004). *Diccionario de mitología griega y romana*. Trad. Francisco Payarols. Barcelona: Ed. Paidós, pàg. 413-414.

tessel·les de color blanc i marró, mentre que la resta de tessel·les de la figura són grises o negres. Podríem inferir que aquest canvi en els colors era per dibuixar algun element important de la figura: i si fossin unes ales? Per acabar pel que fa al cavall, observem també que l'artista mosaïcista li va voler donar un bany de realisme: amb el membre viril ben clarament destacat amb tessel·les marró no hi ha dubte que es tractava d'un mascle.

El triclinium i els espais de representació de l'Espelt

Els propietaris de l'Espelt tenien una cambra de rebre i una altra per als àpats sumptuosos, comunicades entre si però també a través d'un corredor o *fauces* que, segons explica el codirector de les excavacions, Jordi Enrich, preparava els interlocutors anímicament abans de ser rebuts pel *dominus*. És el mateix Enrich qui ha batejat aquest corredor com el dels gira-sols a causa de les flors que el decoraven i que recorden aquesta planta per les formes i els colors. L'*oecus* o sala de rebre estava pavimentada amb tessel·les blanques i negres, sense dibuix, però tenia les parets decorades amb pintura mural. La segona sala, el *triclinium*, és pavimentada amb un mosaic també monocrom en blanc i negre; aquest mosaic és fet de figures geomètriques amb quadrats, rombes i línies que envolten un emblema central igualment fet de rombes inserits en una circumferència; als extrems figuren dues peltes. És un mosaic merament decoratiu sense cap intenció interpretativa. Del *triclinium* de l'Espelt tampoc no ens ha pervingut cap resta d'obra; per tant, podem suposar que els *triclinia* també eren mòbils.

Aquestes cambres tenen unes mides importants en comparació amb les de Sant Amanç. El corredor amida 11,5 m de llarg per 2,4 m d'ample; la paret exterior fa 50 cm d'ample i la interior que comparteix amb les dues sales nobles, 30 cm. Segons s'entra des d'aquest corredor, l'*oecus* fa 6,20 m de llarg per 4,5 m d'ample i el *triclinium* fa la mateixa llargada però 5,20 m d'ample. En total, aquestes dependències amiden uns 88 m². El corredor comunicava directament l'entrada porticada de la vil·la, feta de grans dovelles, amb el pati a cel obert i a través d'aquest amb els tres *cubicula* i la cuina; d'aquesta encara podem veure l'espai reservat a la llar de foc, que estava situada en l'extrem esquerre, al fons de la cambra, a tocar d'una de les eixides; els servents amb els àpats cuinats havien de traspasar el pati, baixar quatre esglaons i entrar al corredor al nivell del *triclinium*. Des d'aquest pati de 15 m de llargada per 3,5 m d'amplada també s'accedia a la cambra intermèdia del *balneum*, el vestidor o *apodyterium* i d'aquest a la resta de sales. Aquesta sala també tenia decoració mural tot i que només ens n'ha pervingut el paviment de suport.

Dos àpats frugals i un de llarga durada

La troballa de les restes d'un vas de ceràmica sigil·lada coríntia, considerada com un producte de semi luxe a Sant Amanç, de restes de vaixel·la de vidre que inclou un plat gairebé sencer, de garrafons metàl·lics ambdós a l'Espelt, de gerres multiús però també aptes per a servir vi, de morters de marbre, d'olles i de ceràmiques de taula d'origen nord-africà en ambdues vil·les posa de manifest que el luxe també arribava a la taula en consonància amb l'existència de les cambres nobles, malgrat que no se'ns hagi conservat cap testimoni material del mobiliari.

Els propietaris de les dues vil·les, com a bons romans, deuriem observar les regles i els horaris que marcaven el desenvolupament dels bons àpats;¹⁰⁵ els servents i els treballadors del camp probablement es mantenien en la tradició alimentària al voltant dels plats de farinetes de cereals i aliments del camp anomenats de manera genèrica *pulmentum*. Els comensals, segurament també els de Sant Amanç i els de l'Espelt, es rentaven mans i peus abans d'afrontar el convit i s'ungien amb olis perfumats. Els propietaris d'ambdues vil·les havien de tenir la neteja i l'embelliment del cos en molta estima, atesa l'existència d'uns *balnea* que, a la mida de les necessitats d'un particular, estaven dotats de tot el que els caracteritzava arreu de l'Imperi Romà. Tampoc no podem passar per alt, tal com era costum entre les cases potents romanes, la possibilitat que durant els àpats es cremessin ceres perfumades en el *triclinium* per combatre les olors poc recomanables. La troballa d'una peanya de bronze amb incrustacions de plata reconvertida en cremador de cera podria ser un testimoni d'aquesta pràctica.

En el *ientaculum* o esmorzar hi podia haver formatge i llet d'ovella, de cabra o de vaca, pa untat amb oli, all i sal o xop de vi. En el *prandium* o àpat lleuger al migdia es podia prendre carn freda, verdures, fruits secs o ous. L'àpat principal, el de lluïment quan tocava, era la *cena*, que començava prop de l'hora nona. Aquest àpat, de llarga durada, es dividia en tres plats: la *gustatio* o entrants per estimular la gana, que es regava amb el vi dolç anomenat *mulsum*; la *prima mensa*, on se servien aus de cacera o de corral, carns com el xai o el porc salsat amb *garum*, i la *secunda mensa* amb les postres de fruita seca, fruita fresca o dolços. Finalment, durant la sobretaula o *comissatio*, i només amb la participació dels homes, es consumia vi i es gaudia d'entreteniments escaients.¹⁰⁶ Tornant al ja esmentat jaciment del femer de l'Espelt, s'observa que les carns de diferent procedència hi eren molt presents, en els àpats que se servien a la vil·la.

Els balnea de Sant Amanç i de l'Espelt. El conreu del cos

"[...] Viu mentre estiguis viu, i en res no refusis prestar atenció a l'instint que un Déu t'atorga".¹⁰⁷

"Els banys, els vins, Venus corrompen els nostres cossos, però fan la vida els banys, els vins, Venus".¹⁰⁸

Aquests textos d'esteles funeràries romanes defineixen prou bé el moment anímic dels romans, el *carpe diem*, que s'anà instal·lant com una nova manera de viure i de veure la vida; una manera particular, personal i no tan lligada a l'esdevenidor comunitari. Aquesta filosofia de vida va topar amb el solatge que havia fonamentat la romanitat com a concepte moral i toparia a partir de l'ascensió del cristianisme amb la càrrega d'asceticisme i de contenció de la nova religió. Juvenal (55/60-127? dC) ho deixà escrit en aquests termes: "Ara patim els mals d'una pau prolongada; el luxe, més cruel que no pas les armes, ha caigut sobre nosaltres i s'ha

¹⁰⁵ Veg. MARCO GASCÓ, Charo.

https://lingualatina-orberg.wikispaces.com/file/view/De_re_coquinaria.pdf/392702728/De_re_coquinaria.pdf

¹⁰⁶ *Idem*.

¹⁰⁷ *Op. cit.* MIRÓ VINAIXA, M. (2015),, pàg. 41.

¹⁰⁸ *Idem*, pàg. 81.

convertit en venjador del món que ha estat vençut [...] i les riqueses molles posaren fi amb el seu luxe desvergonyat als nostres hàbits seculars”.¹⁰⁹

Les coses, les conductes, els fets relacionats amb l'expressió del luxe estan des de temps immemorial lligats al prestigi social, al poder. A peu de carrer, un dels signes d'aquest prestigi era i és tot allò que envolta la llar, les possessions personals. Talment com avui, disposar d'una casa bona i confortable era sinònim de tenir possibilitats econòmiques. Els banys privats eren la quinta essència d'una família benestant. A banda dels innegables avantatges higiènics i per tant en la cura de la salut, tenien un irrefutable component relacional, més encara a pagès i en propietats isolades que feien impossible l'accés als banys públics de què es dotaven les ciutats.

Sèneca (Còrdova 4 aC.-Roma 65 dC.) tampoc no veia amb bons ulls les activitats al voltant del cos i situava especialment ens els banys una geografia apta per al plaer com a contraposició a la virtut entesa en tant que pal de paller de la vida que cal. En un text corresponent al *De vita beata*, amarat d'idealització de l'Estat escriu: “La virtut, la trobareu en el temple, en el fòrum, en el senat; la veureu dreta sobre les muralles, empolegada, torrada pel sol i amb les mans calloses; el plaer, el veureu amagar-se i cercar les tenebres, el veureu entorn dels banys, dels sudatoris i dels llocs que temen la presència de l'edil, el veureu moll, enervat, humit de vi i d'ungüents, pàl·lid o pintat de rostre i embalsamat amb drogues”.¹¹⁰

D'aquest luxe que Juvenal qualifica de desvergonyat i on Sèneca posa un niu de mals per a l'ànima, els *balnea* de Sant Amanç i de l'Espelt en són, encara que a escala familiar, un exemple. Ambdós *balnea* se situen en les vil·les altimperials dels segles II i III, moment en què aquestes residències registren un important canvi, s'engrandeixen i esdevenen el centre de l'activitat agropecuària de la seva respectiva zona d'influència, probablement de la mà de patricis residents o relacionats amb el *Municipium Sigarrensis*. En el cas de Sant Amanç, l'arqueologia ha desenterrat dos conjunts situats a banda i banda de les cambres nobles; l'altimperial és a l'ala oest i el baiximperial ho és a l'est. Del primer, tot i la seva reconversió durant el segle IV en espai de premsatge, se'n conserven ben diferenciades les cambres; per contra, de l'aterrament pràcticament total dels murs del possible *balneum* baiximperial, no se n'extreu cap lectura llevat de constatar l'existència d'un hipocaust sustentat sobre pilars de pedra i del que podrien ser restes del *praefurnium*. Així doncs, pel que fa a Sant Amanç, prestarem una atenció especial al *balneum* altimperial.

Aquest *balneum* amida uns 48 m². Del primitiu conjunt es conserven tres àmbits: el *frigidarium* i *apodyterium* o sala de banys freda i vestidor, que fa uns 14 m² de superfície; el *caldarium* o sala de banys calenta amb un annex semicircular o hexaedre que amida uns 9,7 m², i el forn i l'espai per als serveis corresponents, que té una superfície d'uns 11,6 m². Hi ha indicis del *tepidarium* en el que seria una sala bessona al *caldarium*; estarien comunicades per una porta, part de les dovelles de la qual són perfectament visibles tot i que va ser tapiada durant les reformes baiximperials; aquesta peça amidaria uns altres 9,7 m². La cambra, però, va desaparèixer amb l'obertura de la rasa de la carretera. El sòl del *caldarium* era en suspensura i

¹⁰⁹ JUVENAL. *Sàtires* 6, 292-300. Trad. Mònica Miró Vinaixa (2002). “Rere la flaire de l'antiga Roma”, *Diònyos*, n. 2, pàg. 20.

¹¹⁰ SENECA, *De la vida benaurada*. Trad. Carles Cardó (1924). Barcelona: Tipografia Emporium, pàg. 45.

fet probablement de *tegulae* sobre una xarxa de columnetes d'obra d'uns 50 cm d'alçada o hipogeu, de les quals queden restes en els angles dels murs. L'escalfor anava directament a l'interior del *caldarium* pel subsòl de l'hexaedre. Aquesta peça, amb un mur exterior de 40 cm de dovelles ben escairades i morter de calç, adapta el sistema al desnivell del terreny, és una semicircumferència amb una longitud d'uns 4,10 m i té un radi d'1,20 m, que dona una superfície d'1,8 m².

Pel que fa al *balneum* de l'Espelt, la superfície és notòriament més gran que no pas la de Sant Amanç. Tot i la transformació de l'espai altimperial en un *torcular* baiximperial de biga, l'estat de conservació dels murs exteriors i de les divisions interiors permet resseguir els perímetres corresponents al conjunt i a les diverses cambres. Pel que fa a la superfície total, ens situem al voltant dels 68 m². Del conjunt de l'Espelt, destaquem l'existència d'una petita piscina d'uns 2,7 m² amb restes consolidades d'*opus signinum* annexa al *frigidarium* i d'una piscina gran d'uns 13,5 m², amb accés directe des del *frigidarium* i de la qual es conserven restes del mur impermeabilitzador; en el *frigidarium* anaven els contrapesos de la premsa de biga. El forn i els serveis corresponents eren una cambra que tenia accés des de fora, a la banda de la porta de la vil·la i que amidava uns 7 m² de superfície. La peça destinada al *caldarium* fa uns 12 m² i és on anava, amb l'amortització dels banys, l'extrem de la premsa on es feia el premsatge dels cofins d'olives. La cambra del *tepidarium* fa 7,6 m².

El pas pels *balnea* i el corresponent empolainament amb substàncies odorífiques, era previ als àpats de convit. El bany, doncs, està estretament lligat a la utilització de productes embellidors del cos; els unguents i les cremes perfumades van adquirir en el món romà una importància triple: de neteja i embelliment, de relació i econòmica. A aquests tres ítems cal afegir el del culte als déus i el de les disposicions sobre el tracte als cossos dels difunts. El pla diví i el pla de la mort van ser probablement els dos primers camps en què el perfum va adquirir un protagonisme especial. La crema de fustes perfumades o de substàncies que desprenien olor en contacte amb el foc es va emprar com a mitjancera entre els homes i els déus: "Diguem paraules de bon averany: s'acosta Aniversari als seus altars; tot aquell que hi assisteixi, home o dona, que calli, que es cremi encens pietós a les llars, que es cremin els perfums que, des de la seva rica terra, envia l'àrab refinat".¹¹¹ Recordem també que avui, a la religió catòlica i a l'ortodoxa, s'escampa fum d'encens durant la missa: "El fum que es desprèn simbolitza la pregària de l'assemblea cristiana que s'enlaira cap a Déu".¹¹²

Probablement com una translació del pla diví a l'humà i també per necessitats de foragitar els ferums propis de la descomposició del cadàver i de la seva cremació, en les cerimònies funeràries romanes es cremaven productes odorífics i es ruixaven essències al voltant del cos i de les esteles que marcaven el lloc de sepultura. La neteja del cos del mort i la seva untada amb productes d'olor era de pràctica obligada: "Però, sigui quin sigui el déu o l'heroi que t'anomeni, que la teva germana, la teva mare i el nen quedin sans i estalvis. Aquests regals són més potents que els perfums i les corones, perquè no els arrabassen ni el temps devorador ni aquesta mateixa pira funerària".¹¹³ En les creences cristianes és de remarcar el paper dels

¹¹¹ TIBUL. Elegies 1, 2, 1-4. Veg. Mònica Miró Vinaixa (2002). "Rere la flaire de l'antiga Roma", dins *Diónyos*, n. 2, pàg. 17.

¹¹² Veg. Vocabulari de la litúrgia catòlica a: <http://esadir.cat/entrades/fitxa/id/4910>. Última consulta: 18/12/2015.

¹¹³ *Op. cit.* MIRÓ VINAIXA, M. (2015), pàg. 75.

perfums i olis en el passatge del sebollament del cos de Crist al Sant Sepulcre, sobre els quals gira l'acció de les dones que havien acompanyat Jesús des de Galilea: “[...] se’n tornaren, prepararen olis aromàtics i perfums, i durant el dissabte van observar el repòs que la Llei prescrivia [...] El diumenge, molt de matí, les dones arribaren al sepulcre portant els olis aromàtics que havien preparat [...]”.¹¹⁴ Remarquem com el text explica que els olis perfumats són d’elaboració casolana, fets per les dones mateixes.

L’origen de les substàncies usades en la perfumeria tenia també les seves pròpies interpretacions religioses. Així doncs, i a tall d’exemple, agafem la rosa vermella, la murta i la mirra. La primera és filla de la sang vessada per Afrodita-Venus en clavar-se-li una espina al peu quan anava a socórrer Adonis, ferit mortalment per un senglar enviat per Àrtemis contra seu: “No tot serà vostre, fats —digué—; del meu dol quedaran records [...] la sang es convertirà en flor [...] Havent parlat així, ruixà la sang amb nèctar perfumat [...] i no passà ni una hora que en nasqué una flor de sang”.¹¹⁵ La murta, planta usada tant en perfumeria corporal com culinària —per a perfumar el vi, per exemple—, també és relacionada amb Venus, divinitat que atorgà a l’arbust l’olor intensa que té com a agraïment per haver-la amagada de la persecució d’uns sàtirs. I finalment, pel que fa a la mirra, aquesta resina també té a veure amb Afrodita-Venus, ja que aquesta deessa fou la instigadora de l’incest comès per la mare d’Adonis, Esmirna o Mirra, amb el seu pare Cíniras; un cop descobert el fet per aquest, Esmirna s’amagà al bosc per fugir de les ires del seu pare i Afrodita la convertí en l’arbre de la mirra. De les llàgrimes d’Esmirna per haver perdut la condició humana en surt la mirra.¹¹⁶ Com veiem, tres dels principals productes que participen en l’elaboració de substàncies odorífiques tenen a veure amb l’imaginari mític que se sustenta en la deessa de l’amor.

L’arqueologia no ens ha revelat restes precises sobre l’embelliment personal dels estadants de Sant Amanç i de l’Espelt. Els unguentaris de vidre bufat (tècnica importada de l’Orient siríac, on va aparèixer en el segle I dC), espàtules i recipients localitzats a l’Anoia i al Bages, els hem d’anar a trobar al museu Josep Castellà dels Prats de Rei procedents de les excavacions fetes en el subsòl de la població, i també al Museu Comarcal de Manresa provinents de la vil·la romana de Boades (Castellgalí). Res, però, no ens fa dubtar que atuellis similars fossin usats a les dues vil·les. En el cas de Sant Amanç, resta encara per fer l’estudi detallat de l’ingent nombre de mostres no ceràmiques conservades en el dipòsit museístic manresà.

En les referències publicades sobre Sant Amanç hi ha un morter de marbre i un morter o bol amb visera altimperials d’argila cuita oxidant, a més de gerretes de procedència autòctona (trobada només *in situ* i a Guissona) de galbes roja i negra. Pel que fa a l’Espelt, ens han pervingut restes d’un morter tipus 7 Vegas que es podia usar per a esmicolar aliments, espècies o plantes autòctones, amb un diàmetre que pot anar dels 18 als 40 cm; també una copa tipus 21 Vegas, que és un recipient petit entre 8 i 16 cm de diàmetre apte per a contenir líquids, o un plat de vidre bufat a l’aire¹¹⁷. La depredació soferta pels dos jaciments sotmesos a

¹¹⁴ Veg. Lc. 23, 56-24, 1.

¹¹⁵ OVIDI. *Metamorfosis* 15, 719-735. Veg. *Op. cit.* Mònica Miró Vinaixa (2002), pàg. 15.

¹¹⁶ Veg. *Op. cit.* GRIMAL (2004), pàg. 8-9.

¹¹⁷ Veg. la col·lecció de vidre bufat exposada al Museu Arqueològic de Catalunya, a Barcelona.

l'activitat agrària durant les quinze centúries que van seguir la seva vida útil dificulta enormement la troballa de materials i, quan aquests afloren, ho fan molt esmicolats.

La presència d'uns importants banys privats en ambdues vil·les ens fa creure que els seus propietaris usaven els atuells i els productes que les modes i el grau d'accés als mercats els oferien. Així, ateses les possibilitats de recollir a bastament plantes aromàtiques existents en l'entorn natural o en els *horti*, com ara la farigola o timó, l'espígol (lavanda), la menta, el marduix, la llengua de bou, el romaní, el xiprer, el lliiri, la rosa, la violeta, el codony, les ametlles, el safrà, la mel..., i sobretot l'oli de primera premsada, i, atesa la conveniència d'una certa autosuficiència pròpia de la vil·les, podem aventurar que la seva gent disposava d'ungüents i perfums a plaer, i que en feia ús; això sense oblidar que es tractava de famílies amb bona capacitat econòmica que es podien pagar alguns productes exòtics com la mirra o l'encens.

L'elaboració casolana de productes odorífics es feia principalment a partir de la maceració de les flors o de les plantes per extreure'n els principis actius. Prèviament s'havien aixafat en els morters. Aquests principis també es podien extreure per ebullició. L'essència de l'espígol s'extreu encara avui posant les plantes recol·lectades en plena floració a finals de juliol en grans calderes d'aigua que es fa bullir fins a l'evaporació; el vapor es recull en uns alambins per refredar-lo i el producte resultant és l'essència de lavanda, que després es barreja amb productes líquids com els alcohols per convertir-la en colònies o en productes sòlids o greixos depurats per passar a ser el component odorífic dels sabons i de cremes per a la pell.

L'oli de la primera premsada era el vehicle fixador més emprat per la seva qualitat intrínseca, tot i que també ho eren els altres olis en funció del preu final i del públic a qui anava destinada l'elaboració; s'empraven, a més, els olis d'ametlla, de lli i de sèsam. L'oli d'ametlla (*amygdalium*) era un suavitzador de la pell i, barrejat amb mel, en treia les taques o en millorava el color.¹¹⁸ Els olis perfumats eren essencials després del bany.

Segons Plini el Vell: "Els components bàsics per a l'elaboració d'un perfum són dos: el líquid (*sucus*) i la part sòlida (*corpus*): al primer, pertanyen diferents tipus d'oli (*stymmata*) i al segon les essències (*hedysmata*) [...] La reina o les goma reïnes s'afegeixen per a mantenir l'aroma en el cos, ja que aquesta s'evapora ràpidament i desapareix si no hi són presents aquests conservants".¹¹⁹ En el llibre XIII de la *Història Natural*, Plini el Vell diu que té registrades vint-i-una composicions de pomades.¹²⁰ El nombre de perfums era innombrable. Ja hem destacat el paper de la rosa en l'imaginari col·lectiu romà i que es va convertir en producte estrella com a flor sencera, com a pètals i com a essència extreta d'aquests. L'oli de roses s'usava com a cicatritzant de les ferides i Dioscòrides, en el seu llibre *De materia medica*,¹²¹ explica una elaborada recepta en què intervenen les roses macerades en mel i oli. Galè va crear una crema freda (*ceratum Galena*) que es feia servir per a suavitzar i netejar la pell i que era feta a base

¹¹⁸ *Belleza y eternidad*, pàg. 7. A: <http://domus-romana.blogspot.com.es/>. Última consulta: 20/12/2015.

¹¹⁹ PLINI EL VELL, *Naturalis historia* XIII, 2, 7. Trad. del castellà: Salvador Redó. A: <http://domus-romana.blogspot.com.es/>. Última consulta: 20/12/2015.

¹²⁰ *Idem*. Trad. Marçal Olivar (1925), pàg. 35. Barcelona: Fundació Bernat Metge.

¹²¹ *Op. cit.* a <http://domus-romana.blogspot.com.es/> pàg.15. Última consulta: 22/12/2015.

d'aigua de roses, oli i cera d'abelles.¹²² Clement d'Alexandria, a *El pedagog*, cap. VIII, descriu productes fets de lliris, de narcisos, de murtra i de roses: "El *Susinum* es fa amb diverses menes de lliris, i és càlid, laxant, hidratant, subtil, antibiliós, emol·lient. El *Narcisinium* es fa de narcís i es tan beneficiós com el *Susinum*. El *Mirsinium*, de murtra i dels seus fruits, és astringent i deté les efusions del cos i el de roses és refrigerant".¹²³ Plini el Vell dóna notícia d'un perfum molt de moda en temps del poeta còmic Menandre (342-291 aC.) anomenat *Telinum*, fet amb oli d'oliva, mel i marduix.¹²⁴

La perfumeria i els banys descrits fan referència a uns romans de classe adinerada, propietaris rurals que, absentistes o no, havien volgut reproduir entre camps artigats i ramats allò més genuí de què disposava la seva classe social a les ciutats o a les vil·les importants. La presència dels dos *balnea* parla per si sola d'aquesta voluntat de comptar amb les comoditats i les pràctiques adients al seu rang i al seu rol de persones i de famílies de referència.

5.5.3. Temps per a l'oci. Un dau a l'Espelt

"Alea iacta est"

El Museu de la Pell d'Igualada custodia els objectes trobats durant les excavacions a la vil·la de l'Espelt. Entre la munió de troballes hi ha un dau d'os, testimoni clar que en algun moment els seus habitants van tenir un temps per a l'*otium*; un *otium*, en aquest cas, relacionat amb els jocs d'atzar. El dau es va localitzar superficialment i per tant, fora de context estratigràfic, en el decurs de la campanya de l'any 1985; la seva cronologia podria estar ubicada entre els segles II-III dC.¹²⁵ El dau de l'Espelt és similar a alguns dels daus que es mostren en la col·lecció permanent del Museu de Badalona¹²⁶ o al d'Història de la Ciutat de Barcelona que tenen els valors corresponents a cada cara marcats per dues circumferències concèntriques i un punt pintats de negre.

Els jocs de daus o amb daus, els *alea*, tenen una llarga vida al darrere. Els més antics són de voltants de l'any 3000 aC i es van trobar a Shahr-i-Sakhta, al sud-est de l'actual Iran, i se n'han localitzat també a Mesopotàmia (2700 aC) i a Egipte (1370 aC).¹²⁷ Els grecs també hi jugaven, com podem veure en l'àmfora de figures negres de mitjan segle VI aC, signada per Exékias, en què es representa Aquil·les i Àiax jugant-hi mentre subjecten dues llances cadascun;¹²⁸ en aquesta àmfora, com sortint de les respectives boques, es llegeixen les paraules "tessada", quatre, de la boca d'Aquil·les i "tria", tres, de la d'Àiax. Segons Pausànies, el joc dels daus el va inventar el guerrer grec Palamedes per matar l'avorriment durant el setge de Troia.¹²⁹ A Roma,

¹²² *Op. cit.* a <http://domus-romana.blogspot.com.es/>, pàg.15-16. Última consulta: 20/12/2015.

¹²³ *Idem*, pàg. 15.

¹²⁴ *Idem*, pàg. 14.

¹²⁵ Dades confirmades per l'arqueòleg i director de l'excavació Jordi Enrich Hoja, per mitjà d'un missatge de correu electrònic amb data de 2 de febrer de 2016.

¹²⁶ Veg. http://www.museudebadalona.cat/uploads/2015/11/Dossier_prensa_JOCS_I_JOGUINES.pdf. Consulta: 25/1/2016.

¹²⁷ SOLÉ, Josep Lluís (2011). "Incerteses i probabilitat. Un passeig per algunes paradoxes i problemes clàssics de la teoria de la probabilitat", *Noubiaix*, 30, Barcelona: Departament de Matemàtiques, UAB, pàg. 64-66.

¹²⁸ SERVI, Katérina (2009). *Mythologie grecque. Dieux et Héros-Guerre de Troie-Odyssée*. Atenes: Ekdotike Athenon, pàg. 83.

¹²⁹ RATO, Stefania (2006). *Grandes civilizaciones. Grecia*. (Trad. José Ramón Monreal). Barcelona: RBA, pàg. 209.

si hem de creure el que explica Plutarc a les *Vides paral·leles*,¹³⁰ ja es jugava a daus des dels temps del fundador Ròmul. El text és relacionat amb “l’amiga d’un déu”, Larència, que s’allità amb Hèrcules a conseqüència d’una aposta: “El custodi del temple d’Hèrcules, un dia que es fastiguejava, sens dubte, de no tenir res a fer, proposà al déu de fer una partida de daus, a condició que, si guanyava, obtindria del déu alguna cosa bona; i si perdia, forniria per al déu una taula abundant i una dona bella per a jeure amb ell”.

Els daus es llançaven amb un gobelet que podia ser de ceràmica cuita i en el moment de fer-ho s’invocava una divinitat o una persona estimada (*inuocare*). Les tirades es feien amb tres daus alhora. La jugada anomenada *Venus* era la màxima aspiració dels jugadors i consistia a treure tres 6; per contra, si tots els daus treien un 1 s’anomenava *la tirada del gos*.¹³¹ Llevat del període de les Saturnals, que se celebraven el mes de desembre, els jocs de daus i els que hi jugaven estaven prohibits tant a la Roma republicana com a la imperial. Els col·lectius irresponsables, formats sovint per esclaus o joves, no estaven obligats per llei a pagar els possibles deutes contrets. Les *leges aleariae*¹³² eren un corpus de lleis de diferents èpoques que intervenien en la regulació dels jocs i fixaven penes i càstigs per als infractors. Horaci¹³³ deixa constància de l’èxit dels jocs de daus entre els joves: “No sap el jove de llinatge lliure / muntar a cavall; tem la cacera; / a canvi juga bé al *trochus*¹³⁴ grec / o als daus, proscrius per les lleis”. I Cató els recomana que juguin amb els cèrcols i fugin dels daus.¹³⁵ Els daus s’usaven per si mateixos, sumant les puntuacions obtingudes en una o diverses tirades, o com a mitjà per moure’s a l’interior d’altres jocs, per exemple a l’anomenat *ludus duodecim scriptorum* o joc de les dotze línies, similar al modern *backgammon*.

Un joc proper als daus és el de les tabes (*tali*); s’hi juga amb l’astràgal (*astragaloi* en grec i *astragalos* en llatí), un os del taló de les potes del darrere dels bous; a la Catalunya Central se’n diu *jugar a carn i os* i també *jugar a ossets*. L’os de l’astràgal té quatre cares diferents i la puntuació és: 1 (*planum*: rei o gos), 3 (*supinum*: panxa buida), 4 (*pronum*: panxa plena) i 6 (*tortuosum*: botxí i Venus).¹³⁶ El British Museum conserva unes estatuetes gregues de terracota del segle IV aC que representen dues noies que juguen amb astràgals. Altres jocs molt populars eren el *ludus latruncularum*, similar als escacs; el *capita aut nauia* o *capita aut nauim*, que es jugava amb un as en què en una banda hi havia l’efígie de Janus, la divinitat de dues cares, i en l’altra la proa d’una nau, com el nostre joc del cara o creu, o el *terni lapilli*, que seria l’antecedent del tres en línia, i com diria Ovidi en la seva obra *Tristes*: “Hi ha altres jocs, que no descriuré, amb els quals es perd el nostre temps preuat”.¹³⁷

¹³⁰ PLUTARC. *Vides paral·leles*. (Trad. Carles Riba, 1934). Barcelona: Fundació Bernat Metge, pàg. 37.

¹³¹ Veg. “Otium II. Capita aut nauim”. A: <http://domus-romana.blogspot.com.es/>. Consulta: 26/1/2016.

¹³² QUINTANA ORIVE, Elena (2009). “Precedentes romanos del contrato de juego”, *Anuario jurídico y económico Escorialense*, XVII. Universidad Autónoma de Madrid, pàg. 17.38. A <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2916211.pdf>. Consulta: 26/1/2016.

¹³³ *Idem*, “Otium II. Capita aut nauim”.

¹³⁴ El *trochus* grec és el nostre joc del cèrcol. Veg. SANS, Joan. *Recull de juguetes artesanals de les Illes Balears* (2000). Col. Antropologia de l’Educació, 3. Palma: Universitat de les Illes Balears, pàg. 81.

¹³⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Hoop_rolling#Notes. Consulta: 1/2/2016.

¹³⁶ Veg. <http://cataclascataclas.blogspot.com.es/2012/04/tali-astrgaloi-tabes.html>. Consulta: 26/1/2016.

¹³⁷ *Idem*. “Otium II. Capita aut nauim”.

Els daus en dos episodis de l'imaginari col·lectiu occidental

Els daus, en tant que objectes que decideixen la sort, són els protagonistes de dos passatges importants de l'imaginari col·lectiu d'Occident. Per antiguitat, el primer és el protagonitzat per Juli Cèsar quan decideix passar el Rubicó el 49 aC i marxar sobre Roma, contradient el mandat del Senat que es mantingués a la zona atorgada de la Gàl·lia Cisalpina; és l'inici de la segona guerra civil contra Pompeu i els *optimates* o partit aristocràtic, que volia limitar l'acció dels tribuns de la plebs. Suetoni atribueix a Cèsar la frase "*alea iacta est*", que literalment vol dir: *s'ha tirat el dau* o, per extensió i en sentit més figurat, *la sort ha estat llançada*. El segon moment gira al voltant del repartiment dels vestits de Jesús crucificat.¹³⁸ Seguint un fet habitual, els soldats romans es repartien entre ells les robes dels condemnats a mort en creu, ja que eren crucificats despullats. En *l'Evangeli segons Joan* 19, 21-24, llegim: "S'havia de complir allò que diu l'Esriptura: *S'han repartit entre ells els meus vestits; s'han jugat als daus la meva roba*"; en el de Marc 15, 24: "Llavors el van crucificar i es repartiren els seus vestits jugant-se'ls als daus, a veure què treia cadascú"; en el de Mateu 27, 35: "Després de crucificar-lo, es repartiren els seus vestits jugant-se'ls als daus" i en el de Lluc 23, 34: "Jesús deia: *Pare, perdona'ls, que no saben el que fan*. Després es repartiren els seus vestits i se'ls jugaren als daus".

Ignorem a quins jocs concrets jugaven els estadants de l'Espelt en temps de l'Imperi, atès que l'arqueologia, fins ara, no ens n'ha revelat cap altra resta, però podem suposar que devien ser els mateixos a què jugava la resta de romans, qui sap si amb variants adaptades al pòsit cultural. El cert, però, és que l'existència d'aquest petit dau d'os ens permet assegurar que a l'Espelt també hi havia un moment per a l'*otium* entès com el descans entre *negotium* i *negotium*.

5.5.4. *Tempus fugit*. La mesura del temps. Rellotge de sol a l'Espelt

*La Fortuna promet molt a molts, però no dona a ningú. Viu al dia, i a l'hora, perquè, de propi, res no hi ha.*¹³⁹

El rellotge de sol de l'Espelt es va localitzar a l'interior d'una canalització d'aigua del jaciment en el decurs de la campanya d'excavacions de l'any 1986. La seva cronologia pot oscil·lar entre els segles II-III dC. És un fragment de *scaphe*, nom grec que fa referència a la forma esfèrica donada al bloc de pedra exempt, que correspon a la meitat oriental de l'hemisferi, a les hores posteriors al migdia. En llatí aquest tipus de rellotge rep el nom d'*hemiciclum*. Es conserven cinc línies convergents de les hores *postmeridie*m que podrien ser dels sectors horaris des de l'hora setèima a l'onzena.¹⁴⁰ Les seves mides són 19 x 18 x 23 cm i les del rellotge complet s'acostarien a 30 x 38 x 23 cm. El radi de l'esfera seria de 13 cm que hauria estat també la llargada del gnòmon o vareta que produeix l'ombra. És tallat en gres o pedra arenosa.

¹³⁸ *Biblia catalana interconfessional* (1997). Barcelona: Associació Bíblica de Catalunya, Editorial Claret i Societats Bíbliques Unides.

¹³⁹ MIRÓ I VINAIXA, Mònica (2015). *Perennia*, pàg. 39.

¹⁴⁰ Veg. PÉREZ RUBIO, José (2014). *Relojes de sol romanos en Hispania*. Asociación Illicitana de Astronomía.

<http://relojesdesol.info/files/RelojesDeSolRomanosDeHispania.pdf>. Consulta: 6-7/2/2016.

Probablement pertany al mateix taller local que un segon *scaphe* conservat al Museu de Rubí amb què comparteix disseny i mides.¹⁴¹ Aquesta hipòtesi sobre l'autoria del rellotge anoienc ens torna a posar sobre el camí de les xarxes comercials de les quals participava la vil·la de l'Espelt i les adquisicions de peces de luxe per part dels seus propietaris com a signes de prosperitat econòmica i per tant social en un temps històric de dos-cents anys al llarg dels segles II i III dC. Aquest rellotge de sol és un dels trenta rellotges localitzats a les tres províncies d'Hispania i l'únic a la Catalunya Central. Els trenta rellotges hispànics estan distribuïts de la manera següent: 18 a la província *Tarraconensis*, d'aquests 8 a l'actual Catalunya localitzats majoritàriament en vil·les, 4 a la *Baetica* i 8 a la *Lusitania*.¹⁴²

El rellotge de sol tipus *scaphe* sembla tenir dos pares: el grec Aristarc de Samos i el caldeu de la ciutat de Belos de nom Berós que segons Vitruvi el va perfeccionar en tallar el bloc exempt segons l'angle de latitud de l'indret on havia d'anar instal·lat i situant el gnòmon horitzontalment en el punt d'unió de les línies horàries; tots dos van ser actius entre mitjan segle IV i primer terç del segle III aC; Aristarc, resident a Alexandria, va ser el primer astrònom a plantejar una teoria heliocèntrica. La superfície de l'hemisferi d'aquest rellotge es dividia en dotze zones delimitades per onze línies horàries que abraçaven tota la trajectòria de la llum solar. Així la durada de les hores depenia del moment i de l'estació de l'any, i una hora podia oscil·lar entre 75 i 44 minuts.¹⁴³ En els rellotges solars tipus *scaphe* localitzats no apareixen les hores numerades. Farré destaca que eren poques les cases que disposaven de rellotges de sol i que deuria ser més aviat escassa la gent que enumerés les hores, mentre que es mantenien ben vigents maneres més laxes de marcar les particions del dia.¹⁴⁴ La jornada començava amb el *diluculum*, que és el moment en què clareja el dia, i seguia amb les parts *mane*, matí, *meridies*, migdia, *uespertinum*, la tarda/vespre i *crepusculum*, que s'aplicava a les darreres clarors, quan havia desaparegut el sol.¹⁴⁵ En el sistema horari regit pels rellotges, el dia es dividia en dues meitats de dotze hores: *prima*, *secunda*, *tertia*, *quarta*, *quinta*, *sexta*, *septima*, *octava*, *nona*, *decima*, *undecima* i *duodecima*, que es repartien en sis hores *ante meridiem* i sis hores *post meridiem*; l'eix era el *meridies*: el migdia. La nit es dividia en quatre vigílies de 3 hores cada una: *prima uigilia*, *secunda uigilia*, *tertia uigilia* i *quarta uigilia*.¹⁴⁶

Segons Eduard Farré,¹⁴⁷ a l'hora de tractar sobre els rellotges de sol de la Hispania romana cal puntualitzar dos extrems: "En primer lugar el período de tiempo durante el cual estos instrumentos horarios se construyeron o fueron importados a nuestras latitudes; esto debió de coincidir con el auge o momento de mayor brillantez de la cultura romana en Hispania, período que podemos acotar entre el siglo I y el III de nuestra era. En segundo lugar hay que

¹⁴¹ Dades confirmades per l'arqueòleg i director de l'excavació Jordi Enrich Hoja, per mitjà d'un missatge de correu electrònic amb data de 2 de febrer de 2016. Aquest *scaphe* de Rubí es va trobar l'any 1960 fora de context arqueològic en la cruïlla de camins que van a can Oriol i a can Sant Joan.

¹⁴² *Idem*, PÉREZ RUBIO.

¹⁴³ Veg. http://www.edu.xunta.es/centros/iesbasantasilva/aulavirtual/file.php/8/temporecapto_cascuaderno_didactico.pdf.

Consulta: 10/2/2016. Trad. catalana de Salvador Redó.

¹⁴⁴ *Idem*.

¹⁴⁵ *Idem*. Per a les traduccions, veg. ROCAGOMERA SALASAN, Agustín (1865). *Completísimo diccionario Latino-Español*. Barcelona: Librería de Esteban Pujal.

¹⁴⁶ *Idem*, http://www.edu.xunta.es/centros/iesbasantasilva/aulavirtual/file.php/8/temporecapto_cascuaderno_didactico.pdf.

Consulta: 10/2/2016.

¹⁴⁷ Veg. FARRÉ OLIVÉ, Eduard. *Relojes de sol de la Hispania Romana*.

http://www.eduardfarre.com/pdf/EFarre_RSolHispania.pdf. Consulta: 7/2/2016.

destacar el tipo de reloj de sol usado en el mundo romano y que difiere substancialmente de nuestros familiares relojes de sol de pared, que no entrarían a formar parte de edificios y construcciones hasta finales de la Edad Media”.

Hem de suposar que els estadants de l’Espelt que disposaven del rellotge de sol es deurien regir per aquest, però, com segueix passant ara en les societats agràries, les durades dels temps diürns i nocturns també deurien marcar inicis i finals de jornades. En tot cas, la introducció de sistemes payoutats per a dividir el dia i uniformar usos i costums no va ser compartida pas per tothom, com explica Aule Gel·li en les *Nits Àtiques* recollint un text escrit tres-cents anys abans per Plaute en què el comediògraf llatí es queixa precisament de l’efecte regulador de comptar les hores: “Els déus destrueixin aquell que va inventar l’hora / i va posar el rellotge de sol que trenca en mil bocins el meu dia! / Fins ara, el meu rellotge havia estat sempre el meu ventre, / el millor i el més segur de tots. / Per tot arreu i amb seguretat, em cridava el menjar, / fins i tot quan no hi havia res per menjar; / Però ara, encara que n’hi hagi, no puc menjar / si al Sol no li plau, encara”.¹⁴⁸

Els rellotges de sol es graduaven en funció de la latitud de l’indret on anaven destinats; així, un canvi d’ubicació del lloc per al qual havien estat fets provocava variacions horàries. D’aquests problemes entre rellotges es fa ressò Sèneca a l’*Apolocynthis diui Claudii*, 2, 3 : “No puc dir-te l’hora exacta: és més fàcil arribar a un acord entre els filòsofs que entre els rellotges; tot i així, era entre la sisena i la setena hora”.¹⁴⁹ El mateix Sèneca es mostra preocupat davant el que considerava pèrdues de temps dels seus contemporanis en afers poc nobles: “Prou llarga és la vida i més que suficient per complir les més grans empreses, si s’esmerça bé tota; però quan s’escola en el luxe i en la negligència, quan a res de bo no es dedica, en veure’ns empesos per l’última hora inevitable, sentim que ha passat aquella vida que no ens havíem adonat que caminava”;¹⁵⁰ i a l’ensems planyia els que dilataven en el temps vivències que haurien pogut satisfer en el present però que els quefers quotidians de tota mena dilataven cap a un futur sobre el qual, paradoxalment, cap mortal no té control, i sentenciava: “Tot el que és esdevenidor rau en la incertesa: viu des d’ara [...] Quin dubte hi ha, doncs, que el dia millor, que és sempre el primer que es té, fug dels mortals miserables, que és tant com dir dels mortals aqueferats? [...] així aquest continuat i velocíssim camí de la vida, que dormint o vigilant fem amb igual passa, no és percebut, pels enfeinats, fins que s’acaba”.¹⁵¹

¹⁴⁸ Veg. <http://www.relojesdesol.info/node/1038>. Trad. catalana de Salvador Redó del text castellà de Javier Martín-Artajo Gutiérrez (Asociación Amigos de los Relojes de Sol). Consulta: 10/2/2016.

¹⁴⁹ *Idem*, http://www.edu.xunta.es/centros/iesbasantasilva/aulavirtual/file.php/8/temporecapto_cascuaderno_didactico.pdf.

¹⁵⁰ SÈNECA. *De la brevetat de la vida* (trad. Carles Cardó, 1924). Barcelona: Fundació Bernat Metge, pàg. 1.

¹⁵¹ *Idem*, pàg. 12-13.

5.5.5. La dona romana. Una làpida sepulcral a Sant Amanç¹⁵² i l'epigrafia de la Catalunya Central

"D(is). M(anibus) / HEVRESIDI / MELODIAE / LIB(ertae) OBSEQ(uentissimae): "Als déus manes, a Heuresis Melodia, lliberta molt obseqüent".¹⁵³

El text que encapçala aquest capítol ens serveix per iniciar una aproximació al paper de la dona en les terres de l'ager del *Municipium Sigarrensis* i la seva àrea d'influència. Es tracta de la inscripció en un marbre no motllurat de 24x36 cm i 3x2,9 cm pertanyent a la vil·la de Sant Amanç i conservat al Museu Diocesà de Vic, de la qual ja hem fet esment quan explicàvem la romanitat de la vall de Rajadell (veg. 5.3. Sant Amanç de Viladés). Per al nostre propòsit, també ens serviran les inscripcions epigràfiques trobades als murs del palau episcopal d'Artés i les làpides que es conserven al museu dels Prats de Rei.

Les inscripcions funeràries i honorífiques fetes sobre pedra han esdevingut un bé preciosíssim que proporciona una inestimable informació sobre la vida pública i privada de la gent romana. Cal tenir present que majoritàriament es tracta de materials sorgits de les esferes de la gent benestant i que "la visió del món romà que hem heretat és la forma d'entendre el món dels intel·lectuals aristòcrates de l'època [...] classista, elitista, aristocràtica i genèricament masculista que va deixar a l'anonimat bona part de la població i, concretament, les pageses i les proletàries urbanes per una raó doble, per dones i per pobres".¹⁵⁴ En paraules de Revilla i Santacana, aquestes epigrafies promogudes per les classes mitjanes i els elits cercaven "el que podríem anomenar la supervivència de la memòria personal i familiar. I corresponia a aquests grups recordar els seus ciutadans".

La inscripció que ens ocupa, l'única situada en una de les dues vil·les estudiades, correspon a una estela funerària de marbre, un suport car que no és de la zona i que ens diu dues coses d'aquell que la va erigir: a) que disposava dels diners per comprar la peça i fer-la treballar, i b) que mantenia una relació d'estima i reconeixement cap a la persona finada. També ens diu que l'homenatjada era de condició lliberta i que era obedient o complaent. Tot i el canvi d'estatus social, les dones llibertes continuaven lligades al seu antic amo perquè aquest els feia de tutor agnàtic, que era un estat equivalent al d'un familiar de la branca paterna amb tot el que suposava de control sobre béns i mobilitats.¹⁵⁵

L'estela funerària pertanyia a un conjunt bellament treballat segons es desprèn de la descripció que en fa mossèn Francesc Mirambell¹⁵⁶ en una carta adreçada a l'erudit vigatà Joan Francesc Masdeu¹⁵⁷ datada el 20 de febrer de 1796. En aquesta carta es diu que el marbre

¹⁵² FABRE, Georges, MAYER, Marc i Isabel RODÀ (1984). "Epigrafia romana de la comarca del Bages". A: *Miscel·lània d'Estudis Bagençs*, n. 3, pàg. 234. Manresa: Centre d'Estudis del Bages.

¹⁵³ En el sentit d'obedient, complaent. Aquesta és la traducció per la qual es decanten els autors i la que proposem per a aquest treball, tot i que n'exposen dues més: "Als déus manes. A Heuresis i a Melodia, llibertes molt obseqüents" i "Als déus manes. A Heuresis, lliberta molt obseqüent de Melodia".

¹⁵⁴ MOLAS I FONT, Maria Dolors. "La funció social del treball de les dones a Roma", pàg. 84. A <http://www.ub.edu/SIMS/pdf/PensarDiferencias/PensarDiferencias-05.pdf>. Consulta 15/01/2016.

¹⁵⁵ *Idem*, pàg. 80-81.

¹⁵⁶ Sobre el paper exercit per mossèn Francesc Mirambell, rector de Sant Martí Seseu, en les descobertes epigràfiques de la zona de l'ager *Sigarrensis* veg. l'apartat: "L'epigrafia romana de *Sigarra*".

¹⁵⁷ *Idem*, PIÑERO i Subirana, Jordi (1994).

estava encastat en un grup funerari de nou pams d'alt (1,80 metres) format per diverses pedres treballades. La primera podia haver tingut les funcions d'ara o pedestal, una segona feia la funció de columna i era on estava inserit el marbre i una tercera rematava el conjunt a manera de llinda. Totes les pedres extretes d'un "*considerable edificio derruido*" menys el marbre van ser trossejades per adaptar-les a la seva nova funció: la construcció del molí a tocar la riera de Rajadell, a dues-centes passes de la vil·la romana i al peu del camí públic de Manresa a Cervera.

El nom d'Heuresis ens aporta, segons Fabre-Mayer-Rodà, dues dades: la primera, que és un nom poc corrent ja que només se'n té referència una altra vegada i encara sense la "H" a Alcolea del Río, a la Bètica, i la segona, que el nom posa la protagonista en relació amb el culte d'Isis. Pel que fa a Melodia, Fabre-Mayer-Rodà no descarten que podria ser un *signum* i referir-se a una qualitat de la persona; en aquest sentit, podria ser una lliberta que es dediqués al cant o a la interpretació musical atès que *melodia, -ae* significa: cant suau i harmònics. Pel que fa a la relació amb les creences isiaques, el nom d'Heuresis (amb "H" o sense) vol dir: "invenció o troballa del déu Osiris".¹⁵⁸ Les creences isiaques commemoraven la passió i la invenció o troballa de les restes del déu egipci per part d'Isis un cop occit i esquarterat per Set. Els fidels iniciats en aquest culte celebraven dejunis i actes de dol entre el 12 i el 14 de novembre, dia en què esclataven d'alegria i feien àpats sacrificials.¹⁵⁹ En la literatura religiosa grega, Heuresis és una nimfa coneguda com la guardiana del descobriment, de la invenció. En el *Codex medicus Graecus*, conservat a la Biblioteca Nacional d'Àustria, se la representa lliurant l'arrel de la mandràgora al metge Discòrides.¹⁶⁰ Per tant, podríem estar davant d'una dona, lliberta, que conreava les arts musicals, que era molt complaent, i que practicava el culte d'Isis o hi estava relacionada i a la qual van posar el nom d'una de les festes principals de la creença, talment com en la religió cristiana catòlica existeix per a les dones el nom de Resurrecció, Assumpció o Nativitat.

La fórmula "*D(is) M(anibus)*" i el qualificatiu "*obsequentissimae*" el trobem també en el pedestal procedent d'Artés, dels murs de l'antic castell del bisbe, i conservat al Museu Comarcal de Manresa. Aquí la persona homenatjada és Pòrcia Catula, la muller de Luci Atilià que és qui va encarregar el monument. Les invocacions als déus manes i l'ús del superlatiu situaria ambdues làpides en els segles II o III segons Fabre-Mayer-Rodà.¹⁶¹ Notem com un mateix qualificatiu és donat a una dona lliberta i a una dona lliure casada.

També procedent d'Artés i exposat al Museu Comarcal de Manresa hi ha una part d'un monument funerari de 49x58, 5x27-23 cms. amb un camp epigràfic on podem llegir: *D(is) ·M(anibus) / S(empronia)·SEVERA·[S(empronio) VALERI]/ANO MA[RITO INCOMPA]/RABILIS [SIMO ET S(empronio) VA]/LERIAN[O FILIO CARIS]/SIMO ET PI[ENTISSIMO O ISSIMO F(aciendum) C(uravit)]* : "Als déus manes. Sempronia Severa a Semproni Valerià, el seu

¹⁵⁸ *Isis*. DAREMBERG ET SAGLIO (1877). "Cap. IV. Le culte". A <http://www.mediterranees.net/civilisation/religions/egypte/isis.html>. Consulta: 25/12/2015.

¹⁵⁹ *Idem*.

¹⁶⁰ Veg. <https://es.wikipedia.org/wiki/Euresis#/media/File:ViennaDioscoridesAuthorPortrait.jpg>. Consulta: 25/12/2015.

¹⁶¹ *Idem*, FABRE-MAYER-RODÀ, pàg. 323.

incomparable marit i a Semproni Valerià el seu fill molt estimat i afectuós, curà de fer (aixecar aquest monument)".¹⁶²

Pel que fa a les dones que apareixen a les làpides de *Sigarra* (veg. 5.2.2. La *Sigarra* romana), hi ha una mare: "Gai Vibi Lladró, a la seva mare Júnia Severina"; una filla: "Cornèlia Cuprila, al seu pare Gai Corneli Mansuet"; i una muller: "Gai Anni Pròcul, fill de Gai, de la tribu Galèria, ha fet construir aquí aquest monument, per a ell, per a la seva muller excel·lent Pòrcia Restituta, i per als seus..." Així doncs, tenim record d'una dona lliberta, de dues que figuren com a mullers, totes dues de nom Pòrcia, d'una que és esposa i mare, d'una mare i d'una filla.

La cronologia del conjunt de làpides ens situen entre la darrerria del segle I el segle III dC. A l'interior de la romanitat es qüestionaven velles concepcions socials que situaven les dones a l'albir dels pares, marits o tutors. Ens referim a les dones de ciutadania romana, naturalment, atès que les dones esclaves i les llibertes continuaven depenent dels interessos del cap de casa. Els pactes de conveniència que arranjavien matrimonis fins i tot en edats menors —tot i que anaven deixant pas als matrimonis fets de comú acord entre els contraents i per tant més proclius als sentiments, diguem-ne, amorosos—, no eren estranys a l'època. De casaments en edats adolescents, en tenim un exemple en aquesta poesia epigràfica de la tomba de Cocceia Tal·lusa: "[...] Quan ja havia fet tretze anys, vaig prendre el nom del meu home i li vaig obrir el cor [...] Només vaig veure començar el tercer any al costat del meu espòs, i ni tan sols sencer, a penes cinc mesos. [...] El meu marit, tot trist, em va fer aquest estatge, i espera el dia en què, feliç, es podrà reunir amb mi per sempre més".¹⁶³ A les acaballes del període republicà es va reconèixer el dret de les dones a empènyer un procés de divorci, cosa que fins aleshores només podien fer els homes. A banda del matrimoni oficial, existia reconegut el matrimoni de conveniència que es podia donar per acabat si un dels membres de la parella faltava a la llar durant tres dies seguits sense causa objectiva.¹⁶⁴

Aquesta nova situació d'una creixent liberalitat femenina no agradà a la romanitat benpensant i se la va fer culpable d'una certa permissivitat sexual. Juvenal i Sèneca se'n fan ressò com si es tractés d'una situació habitual i que afectava especialment les classes altes, tot i que la plebs no en sortia tampoc gaire ben parada; les seves dones eren les que fornien l'exèrcit de prostitutes. Juvenal, en un text no exempt de crítica social, escriu: "El joc i l'adulteri són una vergonya per als pobres; això mateix, si ho fan els rics, diem que són divertits i refinats".¹⁶⁵ La llibertat sexual dugué a la proliferació de mètodes anticonceptius i abortius als quals accedien sense dificultat les dones de classe adinerada mentre que les de classe popular ho tenien molt més complicat, com reconeix Juvenal mateix: "però aquestes <les dones de la plebs> encara estan subjectes a les fatigues del part i suporten els treballs de la criança: la pobresa les hi força. En canvi, en els llits daurats, no hi jeu gairebé mai una partera [...] Alegre't, malaurat!, i aboca't tu mateix el que tinguis per a beure. Car si ella volgués que se li engrossís el ventre, i

¹⁶² *Idem*, pàg. 233.

¹⁶³ MIRÓ I VINAIXA, Mònica (2015). *Perennia. Poesia epigràfica llatina*. Edició bilingüe llatí-català. Barcelona: Godall Edicions, pàg. 55.

¹⁶⁴ *El sexe a l'època romana* (2014). Autors diversos. Prod. Museu de Badalona. Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya, pàg. 12.

¹⁶⁵ JUVENAL. *Sàtires*, 11, 171-179. A *Idem*, pàg. 12.

sentir-hi la molèstia d'un infant bellugadís, qui sap si series pare d'un etiop! Un negre hereu, que de dia no voldries ni veure, és el que ompliria tot el teu testament".¹⁶⁶

Els homes gaudien de llibertat per a mantenir relacions sexuals extramatrimonials amb semblants i amb esclaus/esclaves, prostitutes o gent de condició social inferior, mentre que les dones podien ser durament castigades, fins i tot amb la mort donada per part d'un parent: "si sorprenguessis la teva dona en adulteri, podries matar-la impunement, sense judici. Però ella, si tu cometessis adulteri o tu haguessis estat induït a cometre'n, no gosaria tocar-te, ni en té dret".¹⁶⁷ Els estoics com Sèneca van considerar el matrimoni com l'única relació lícita que tenia en la procreació la seva raó de ser "però també amb el reconeixement de la dona en el paper de companya dotada de dignitat personal".¹⁶⁸ Els epicuris com Lucreci aconsellen que el matrimoni es fonamenti en una relació "amistosa i tranquil·la entre un home i una dona, sense un desig excessiu" i que l'home, en cas d'un excés de libido, cerqui en un *lupanar* la satisfacció del plaer ja que aquestes relacions esporàdiques "no comporten cap disturbi emocional".¹⁶⁹

És en el procés de reconeixement de la dona com a ésser total i companya que podem emmarcar els textos epigràfics de les làpides proposades. El sol fet de dedicar els monuments a les mullers amb epítets com *complaent*, *obsequiosa* o *excel·lent* —per formulars que puguin ser les maneres de dir— o de la muller al marit qualificant-lo d'*incomparable*, demostra l'existència d'uns lligams matrimonials forts o d'unes aparences socials que calia protegir en la línia de les propostes estoica i epicúria. També el fill qualificat de *molt estimat* i *afectuos* per la seva mare i la presència d'una filla en la promoció d'un monument al pare, expressen l'existència d'unes solideses d'aquesta mena. En els exemples exposats, es tracta de famílies amb recursos suficients i amb ganes de transcendència davant els seus conciutadans. Destaca que hi hagi dues promotores dels monuments, dues dones que havien de disposar d'economia pròpia i capacitat real de decisió sobre els seus afers particulars.

Atesa la tipologia d'una vil·la romana, és clar que s'hi reproduïen les estructures socials de l'imperi. Així podríem trobar en el cim de la piràmide les dones de la família propietària; qui sap si la sigarrenca Júnia Severina, muller de Gai Vibi Luperc, relacionats probablement amb la vall de Rajadell com recorda la inscripció del carreu de l'església de Sant Iscle i Santa Victòria en què s'esmenta aquest nom. No tenim manera de saber com era Júnia Severina; si era com aquella matrona que descrivia Ovidi i que:¹⁷⁰ "afeixugava el seient alt, mentre filava la llana; ella mantenia tancada a la pleta les ovelles que havia pasturat la seva filla, i afegia branquillons i buscalls al foc" o era una d'aquelles dones que Columel·la jutja severament perquè estaven lliurades:¹⁷¹ "al luxe i a l'ociositat, de tal manera que ni tan sols no es dignen a tenir cura de preparar la llana i fer-la filar i teixir, i els molesta portar vestits de teles fetes a casa". Tal vegada les fatigava "també la cura dels camps" i tenien "per cosa enutjosa haver-se d'estar uns quants dies tancades al mas". Per la presència dels dos *balnea* ben dotats, no és forassenyat

¹⁶⁶ *Idem*, pàg. 12.

¹⁶⁷ AULE GEL·LI. *Les nits àtiques*, 10, 23, 5. A *idem*, pàg. 39.

¹⁶⁸ *Idem*.

¹⁶⁹ *El sexe a l'època romana* (2014), pàg. 13.

¹⁷⁰ OVIDI. *Cosmètics per a la cara*, 1-26. A. : MIRÓ I VINAIXA, Mònica. *Llarga vida a qui estimi! Aproximació a la poesia llatina de tema eròtic*. Seminari d'hivern de la Universitat Oberta de Catalunya, 4 de febrer-2 de març de 2015, pàg. 11.

¹⁷¹ COLUMEL·LA. *Sobre l'Agricultura*, 12,3. A: *Idem*, MIRÓ I VINAIXA, Mònica (2015), pàg. 12.

pensar que les dones membres de la famílies propietàries, fossin d'aquelles a qui s'adreça Ovidi: "[...] que tingueu desig de plaure és natural, ja que els homes, avui dia, tenen gustos refinats [...]".¹⁷² També hem de tenir present que Júnia Severina era esposa d'un magistrat de *Sigarra* amb el càrrec de *quattuorvir* i mare d'un qüestor, duümvir (II Vir), duümvir quinquennal i flamen provincial (sacerdot del culte imperial) de la província d'Hispania Citerior a *Tarraco*. En una societat fortament classista com la romana —i més encara la rural—, Júnia Severina deuria ser tota una senyora.

La presència de llibertes com Heuresis Melodia explicaria l'existència de dones instruïdes, qui sap si encarregades de la vida en el mas com aquella que descriu Columel·la:¹⁷³ "La dona encarregada de la vil·la, d'acord amb el que fou prescric per Ciceró i Xenofont, registrarà el mas una vegada que hagi sortit la gent, per veure si n'ha quedat alguns dels que havien de treballar al camp, s'aproparà al teles, i si sap teixir millor que el que hi està treballant, li ensenyarà a fer-ho [...] Serà present quan els pastors munyin les ovelles o les cabres a les establies, assistirà també quan se les estigui xollant, recollirà amb cura la llana i compararà el nombre de pèl amb el de caps; a més, farà que els esclaus que tenen cura dels mobles s'afanyin a agençar-los, i que netegin també els instruments de ferro".

Malauradament els treballs arqueològics no han fet aflorar restes materials que puguem adjudicar a les "altres" dones, serventes lliures o esclaves que treballaven en les hisendes de Sant Amanç i de l'Espelt. Els *pondera* dels telers de Sant Amanç, del colonat de cal Balart o de l'Espelt parlen de feines especialment femenines com ara la de teixir, i els estris de cuina registrats en quantitat remarcable en ambdues vil·les ho fan de dones treballadores en el servei domèstic, tot i que ambdues ocupacions probablement eren realitzades per les mateixes persones.¹⁷⁴ També podem suposar que l'existència de ramats i de pastors duia aparellada la presència de dones en les transhumàncies: "[...] Si apacentaban en verano o en invierno se consideraba bueno que fueran con una compañera que se dedicara a cuidarles; esas mujeres solían ser las responsables de la confección del queso que permitía la conservación de los excedentes de leche".¹⁷⁵ En tot cas, les dones que no pertanyien al nucli familiar del propietari estaven subjectes a les regles de joc que marcaven les relacions interclassistes, tant si eren esclaves com mullers de camperols lliures que exercien el colonat.¹⁷⁶

Tot i així, algunes d'aquestes dones de condició servil arribaven a ostentar un rang envejable en el si d'algunes famílies, com seria el cas d'Àl·lia Potestat, esclava i concubina d'Aulus.¹⁷⁷ El seu propietari, en un llarguíssim *carmen* epigràfic, en parla en aquests termes: "De conversa discreta, resultava irreprotxable. Fou sempre la primera a baixar del llit i l'última a tornar-hi per descansar després d'haver-ho deixat tot en ordre [...]". Afirmar que filava la llana i que "[...] ningú no li va passar al davant en obediència" i que "els seus costums eren sans". Després de

¹⁷² *Idem.* MIRÓ I VINAIXA, Mònica (2015), pàg. 11.

¹⁷³ *Idem.* COLUMEL·LA (2015), pàg. 6.

¹⁷⁴ MOLAS I FONT, M. Dolors. "La funció social del treball de les dones a Roma", pàg. 79. A <http://www.ub.edu/SIMS/pdf/PensarDiferencias/PensarDiferencias-05.pdf>. Consulta: 2/01/2016.

¹⁷⁵ ALFARO GINER, Carmen (2003). "La vida econòmica durante el imperio romano". A *Historia antigua. Grecia y Roma* (2003). (Joaquín Gómez Pantoja, coord.). Barcelona: Ariel Historia, pàg. 717.

¹⁷⁶ PÉREZ NEGRE, José. *Esclavas, semilibres y libertas en época imperial: aspectos socio-jurídicos*. Facultat de Geografia i Història, Universitat de València. A: [Actas del primer seminario de estudios sobre mujer en la antigüedad : \(24-25 abril, 1997\)](#) / coord. por Alejandro Noguera Borel, Carmen Alfaro Giner, 1998, ISBN 84-370-3345-4, pàg. 137-160.

¹⁷⁷ MIRÓ I VINAIXA, Mònica (2015). *Perennia*, pàg. 93-94.

descriure-la físicament: “Blanca de cara, d’ulls bonics i cabells daurats, se li mantenia al rostre la resplendor del vori, com diuen que cap mortal no ha tingut mai, i en el pit niví l’encís d’un mugró petit”, i de posar en relleu de la manera més natural l’existència de dos joves amants, Aulus revela, per a la posteritat i sense cap pudor, el seu amor: “[...] Aquests versos, plorant sense parar, te’ls dedica com a regal a tu, que te n’has anat, el teu patró, del cor del qual mai no has estat arrencada [...] Després de tu, cap dona no li sembla digna [...]”. Com assenyalen Revilla i Santacana (2015):¹⁷⁸ “Esclaus i lliberts eren especialment adequats, segons quina fos l’activitat, perquè assumien tota la indignitat associada a un treball manual o al simple fet d’exercir una professió que impliqués manipular diners”.

En resum, podem dir que les restes epigràfiques que ens han pervingut de la zona treballada ens parlen de dones amb una bona posició social. De les restes arqueològiques trobades en els jaciments, queda clar que eren fèmínes preocupades per l’embelliment del cos; així ho testimonien els unguentaris, les espàtules, les pintes i les agulles exposades als museus de Manresa, dels Prats de Reis i d’Igualada; preocupacions i ocupacions que també es podrien fer extensives als membres barons. I sobre les dones de condició baixa, el silenci arqueològic es fa clamor.

6. Conclusions

Podem concloure aquest treball sobre les vil·les romanes de l’Espelt i de Sant Amanç de Viladés, fet des de la perspectiva antropològica dels sentits, afirmant que la romanitat, com a concepte suprem que relligava les terres de l’imperi, feia via amb tota normalitat a la ruralia de la Catalunya Central; que les dues vil·les, el *Municipium Segarrensis* i els assentaments agraris dispersos, eren part d’una romanitat extensa i activa que no vivia al marge dels corrents vitals de l’imperi, i que aquests romans d’interior disposaven d’una xarxa de camins prou extensa per assegurar intercanvis de tota mena entre ells i cap a les conurbacions costaneres en un exercici d’anada i tornada.

Aquesta romanitat s’ha vist accentuada especialment, fa ben pocs mesos, amb les excavacions a l’altiplà de Fals i a tocar la muntanya de sal de Cardona, que han posat al descobert sengles jaciments romans, l’abast dels quals encara estar per veure, pendants de les publicacions dels estudis corresponents. En el cas de Cardona, les excavacions efectuades arran les obres del nou camp de futbol, a l’anomenada *Vall Salina*, donen forma material al que fins ara només havia estat una llarga sospita: l’accés a la sal també va ser cosa dels temps romans a la Catalunya Central.

Tot i l’aterrament de les estructures de les dues vil·les estudiades i els aprofitaments, i per tant la dispersió, dels carreus per a altres construccions de la zona, encara hem disposat d’elements suficients per determinar l’existència d’uns períodes entre els segles II i IV dC. en què els seus propietaris hi van traslladar el bon viure, un *carpe diem* que es materialitza en l’ennobliment

¹⁷⁸ *Idem*, SANTACANA, Joan – REVILLA, Víctor (2015), pàg. 173.

de les estances privades, la construcció d'equipaments per al conreu del cos i la higiene, com són els dos *balnea*, l'ús d'atuell singulars com peanyes de bronze amb incrustacions de plata i d'esmalts, de vaixelles de vidre i vasos ceràmics procedents del comerç marítim, de rellotges que manifesten l'interès pel mesurament i control del temps o la pràctica de l'*otium*, per exemple del joc, com testimonia el dau de l'Espelt.

Els textos literaris de Sèneca, Apici, Varró, Col·lumela o Plini el Vell han omplert d'interpretacions les estructures, els mosaics i els estris apareguts en les diverses campanyes d'excavació; i, a la llum dels treballs existents sobre epigrafia romana, l'epigrafia local ens ha donat pistes sobre l'existència d'un nucli de famílies benestants que exercien una ascendència important sobre el territori.

Hem constatat, però, que queda molta feina per fer de cara a il·luminar la romanitat de la Catalunya interior. En aquest sentit, cal dir que, excepte les ceràmiques, els materials de Sant Amanç encara estan per explicar; d'aquest jaciment, el Museu Comarcal de Manresa només mostra l'important mosaic d'*opus tessellatum*. A hores d'ara, el museu exposa tan sols una selecció dels materials romans de Boades i les epigrafies de Matacans i d'Artés, però amb una proposta antiga i poc atractiva, sense cap referència a l'antropologia dels sentits; els materials de Sant Amanç romanen ben encaixats en el dipòsit de reserva. De la mateixa manera, els materials de l'Espelt estan a l'espera d'una redefinició del Museu de la Pell d'Igualada i Comarcal de l'Anoia, i no són accessibles, de moment, al públic.

Ens reafirmem en la hipòtesi que és a l'origen del treball: la interpretació dels jaciments arqueològics en clau antropològica dels sentits amplia el discurs tradicional centrat exclusivament en les restes històriques, la lectura d'estructures o els fets i les dates i dona significats a les coses perquè s'expliquen des de la vida mateixa. Les restes arqueològiques ja no són només carreus, atuell, mosaics o inscripcions sinó que prenen la consideració d'instruments de la quotidianitat i, en conseqüència, l'expliquen.

7. Bibliografia general

- Aliments sagrats: pa, vi i oli a la Mediterrània antiga*. Catàleg de l'exposició celebrada al Saló del Tinell del 30 de juny al 30 de setembre de 2001. Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat.
- ACKERMAN, Diane, (2000). *Una historia natural de los sentidos*. Barcelona: Anagrama, 2000.
- ARIÈS, Philippe; DUBY, Georges (dir.). "Del imperio romano al año mil". A *Historia de la vida privada, vol. I*. Madrid: Taurus, 1993.
- CARCOPINO, Jérôme (1973). *La vita quotidiana a Roma all'apogeo dell'Imperio*. Introduzione di Ettore Lepore. Bari: Laterza.
- CARRASCO, Sílvia (1992). *Antropologia i alimentació: una proposta per a l'estudi de la cultura alimentària*. Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- GÓMEZ-SANTACRUZ, Julio (2003). "Sociedad y cultura en el bajo imperio". A *Historia antigua. Grecia y Roma* (Joaquín Gómez Pantoja, coord.). Barcelona: Ariel Historia, pàg. 883-914.
- GRIMAL, Pierre. *Diccionario de mitología griega y romana*. Trad. Francisco Payarols (2004). Barcelona: Ed. Paidós.
- MIRÓ VINAIXA, Mònica (2002). "Rere la flaire de l'antiga Roma", *Diònysos*, n. 2, pàg. 13-24.
- MIRÓ VINAIXA, Mònica (2003). "Sacra vitis: cultura i ritual del vi en el món romà", *Revista d'Igualada*, n. 14, pàg. 6-17.
- MIRÓ VINAIXA, Mònica (2015). *Perennia. Poesia epigràfica llatina*. Edició bilingüe llatí-català. Barcelona: Godall Edicions.
- Museu Arqueològic de Barcelona. 50 anys*. Barcelona: Diputació de Barcelona, Servei de Cultura, 1986, pàg. 62-107.
- PÉREZ, José (1997). "Esclavas, semilibres y libertas en época imperial: aspectos sociojurídicos". *Actas del primer seminario de estudios sobre la mujer en la antigüedad*. València: Universitat de València, pàg. 24-25.
- PEÑA CERVANTES, Yolanda (2005-2006). "Producción de vino y aceite en los asentamientos rurales de Hispania durante la antigüedad tardía (s. IV-VII d.C.)", *CuPAUAM*, n. 31-32, pàg. 103-116.
- PLINI EL VELL. *El Llibre del vi*. Trad. Mònica Miró Vinaixa (2015). Barcelona: Entrecomes.
- SAN NICOLÁS PEDRAZ, María Pilar. "Seres mitológicos y figuras alegóricas en los mosaicos romanos de Hispania en relación con el agua", *Espacio, tiempo y forma. Serie II, Historia antigua*, ISSN 1130-1082, n. 17-18, 2004-2005, pàg. 301-334.

8. Bibliografia específica

- Història de les comarques de Catalunya. Anoia* (1988). Vol. I. (Coord. Josep M. Torras Ribé). Manresa: Edicions Selectes Parcir.
- BACH, M. Alba i PIÑERO, Jordi (1987). "El Bages antic: ¿una centuriació romana a Sant Fruitós?", *Dovella*, n. 21. Manresa: Centre d'Estudis del Bages, pàg. 9-15.
- CARRERAS, Teresa, NUIX, Josep Maria, ENRIC, Joan i ENRIC, Jordi (1981-1982). *Memòria campanya d'excavacions 1981 i 1982 de la vil·la romana de l'Espelt*. Igualada: Direcció General del Patrimoni Cultural.

- ENRIC HOJA, Jordi (2014). *La Conca d'Òdena. Entre la baixa romanitat i l'inici de l'edat mitjana*. Igualada (autoedició).
- FABRE, Georges, MAYER, Marc, RODÀ, Isabel (1984). "Epigrafia romana de la comarca del Bages", *Miscel·lània d'estudis bagencs*, n. 3. Manresa: Centre d'Estudis del Bages, pàg. 229-241.
- GALOBART I BADAL, Joan (1985). "El jaciment íbero-romà de Boades (Castellgalí-Bages). Les darreres excavacions", *Dovella*, n. 15. Manresa: Centre d'Estudis del Bages, pàg. 11-14.
- JÁRREGA DOMÍNGUEZ, Ramon (2012). "La vil·la romana de Sant Amanç (Rajadell). Els materials ceràmics", a *Actes de les I Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central. Homenatge a Miquel Cura. Manresa 28, 29 i 30 d'octubre de 2010*. Barcelona-Manresa: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Ajuntament de Manresa, Centre d'Estudis del Bages i Museu Comarcal de Manresa, pàg. 109-116.
- JÁRREGA DOMÍNGUEZ, Ramon (2013). "Crisi i canvis estructurals a la Hispània Oriental entre l'alt Imperi romà i l'antiguitat tardana", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, n. XXIV, pàg. 219-266.
- MARTÍN I MENÉNDEZ, Albert (1997). "La vil·la romana de Sant Amanç de Viladés", *Tribuna d'Arqueologia. 1996-1997*. Barcelona: Generalitat de Catalunya - Departament de Cultura, pàg. 117-130.
- PIÑERO I SUBIRANA, Jordi (1994). "Noves dades sobre arqueologia romana a Rajadell: la vil·la de Sant Amanç i altres jaciments", *Dovella*, n. 47. Manresa: Centre d'Estudis del Bages, pàg. 29-36.
- PIÑERO I SUBIRANA, Jordi, et alii (2002). *La vil·la romana de Sant Amanç de Viladés. Rajadell (Bages)*. Manresa: Associació per al Museu Comarcal de Manresa.
- SALAZAR ORTIZ, Natàlia (2012). *L'ager del Municipium Sigarrensis: poblament i xarxa viària entre la prehistòria i l'antiguitat tardana*. Barcelona: Societat Catalana d'Arqueologia.

9. Webgrafia

- <http://domus-romana.blogspot.com.es/> (Consulta 20-22/10/2015). Aquest ampli treball sobre la vida quotidiana a l'antiga Roma presenta com era una *domus*, quins eren els seus espais de representació (*triclinium*, *balneum*). També tracta de l'*ars musicae* a la *domus*, de menges, de l'*hortus*, de la cacera, del calçat romà, del vi, de la bellesa i de l'*otium*.
- <http://amphorae.icac.cat/tipol/geo/cst> Consulta 27/10/2015. En aquesta pàgina web, hi ha les fitxes corresponents a les diverses tipologies d'àmfores romanes. Pertany al projecte AexH, *Amphorae ex Hispania*, i se centra en l'estudi de les àmfores produïdes a Hispània, atès que han esdevingut uns materials claus per a la reconstrucció dels fluxos comercials i els consums a les províncies romanes.
- <http://www.santjoanvilatorrada.cat/documents/672263850.pdf> Consulta 4/11/2015. Aquest lloc web conté l'inventari del patrimoni cultural de Sant Joan de Vilatorrada i l'entrada corresponent a l'ara romana dedicada a Diana caçadora.
- FARRÉ OLIVÉ, Eduard. *Relojes de sol de la Hispania Romana*.
http://www.eduardfarre.com/pdf/EFarre_RSolHispania.pdf. Consulta: 7/2/2016. L'autor, Eduard Farré Olivé, explica les característiques tècniques dels rellotges de sol esculpits en blocs

de pedra i repassa la història de l'artefacte. Presenta nou exemplars de diferents indrets d'Hispania; entre els seleccionats hi ha el de l'Espelt.

PÉREZ RUBIO, José (2014). *Relojes de sol romanos en Hispania*. Asociación Ilicitana de Astronomía. <http://relojesdesol.info/files/RelojesDeSolRomanosDeHispania.pdf>.

Consulta 6-7/2/2016. Aquesta web és hostatjada per l'Asociación Ilicitana de Astronomía. El treball és una separata en pdf del recull d'articles publicats per l'esmentada associació amb el nom *de La división del tiempo en la Antigua Roma*. L'estudi presenta un per un els trenta rellotges de sol romans dels quals es té notícia entre els trobats a Hispania, agrupats per les tres províncies en què es va dividir la península en l'Alt Imperi.

10. Apèndix fotogràfic*

7. Apèndix Fotogràfic*

5.1. Context geogràfic i històric

Llegenda:

1. Vil·la romana de l'Espelt
2. Vil·la romana de Sant Amanç de Viladés
3. Mosaic paleocristià amb crismó, els Prats de Rei
4. Via romana a Monistrol sota el pont de l'eix Diagonal
5. Sepulcre del Breny, Castellgalí
6. Làpida romana d'Artés
7. Jaciment romà de Cardona
8. Jaciment romà de Camps
9. Pont del Diable de Martorell. Arc que marcava l'Ad Fines
10. *Barcino*

*Les fotografies que configuren aquest apèndix són de Salvador Redó llevat de les que estan signades.

5.2. *Sigarra-Municipium Sigarrensis* (els Prats de Rei), capital de l'hinterland

Ceràmica grega importada, segles V i IV aC, trobada en el fossat de la muralla ibèrica

Moneda de finals del s. III aC amb la inscripció *Sigara* trobada a prop dels Prats de Rei

Fragment de la muralla ibèrica corresponent a l'escarpa del segle VI aC localitzada l'any 2013 sota la plaça del santuari de la Verge del Portal

Idealització del tram de muralla excavat i l'evolució urbana de l'espai amb el creixement fora muralles. Observeu el fragment corresponent a l'escarpa de la muralla (Exposició: "Segarra-Sigarra. Cruïlla entre Ibèria i Hispània". Museu de la Pell d'Igualada i Comarcal de l'Anoia)

Esquerra: Estela promoguda per Gai Licini. Dreta: Estela on s'esmenta el *Municipium Sigarrensis*

El mosaic paleocristià dels Prats de Rei amb restes del crismó un cop restaurat. (Exposició: "Segarra-Sigarra, Cruïlla entre Ibèria i Hispània". Museu de la Pell d'Igualada i Comarcal de l'Anoia)

L'iter de Monistrollet. Observeu que sobre seu passa el nou eix Diagonal

5.3. Sant Amanç de Viladés

La *pars urbana* i la *pars rustica* avui dividides pel traçat de l'eix Transversal

Visita al mosaic de Sant Amanç poc després de la descoberta (Foto: Josep Rojas)

Restes de l'hipogeu de les reformes baiximperials i escala d'accés a les estances nobles

El *caldarium* altimperial i estances del *balneum* escapçades pel traçat de la carretera.
Els blocs de pedra de la vil·la romana forneixen moltes parets de vinya de la zona

5.4. L'Espelt

Esquerra: Planta de la vil·la del s. II-III dC. Dreta: Imatges dels murs amb la piscina gran del *frigidarium* a primer terme (foto superior) i dels carreus de la portalada (foto inferior)

Esquerra: Decoració pictòrica mural del corredor d'entrada (*fauces*). Dreta: Clau d'una porta

5.5. Una vida bona

Plats de vidre i de ceràmica de l'Espelt (esquerra) i crater (dreta) usat per a barrejar el vi i l'aigua que imita un atuell àtic de bronze amb nanses. Exposició "Segarra-Sigarra. Cruïlla entre Iberia i Hispània". (Museu de la Pell d'Igualada i Comarcal de l'Anoia)

Restes òssies d'animals utilitzats com aliment o per a sacrifici. Observeu (esquerra) les peces dentals o un *astragalos* i (dreta) una cornamenta de cèrvol. (Jaciment dels Prats de Rei). Aquest registre coincideix amb el llistat del femer de l'Espelt

Càlats ibers de diverses mides possiblement destinats a contenir mel. Exposició "Segarra-Sigarra. Cruïlla entre Iberia i Hispània". (Museu de la Pell d'Igualada i Comarcal de l'Anoia). Llar de foc situada en el conjunt dels *cubicula* de l'Espelt i garrafó metàl·lic i esquila

Pondera i agulles d'os de Boades (Museu Comarcal de Manresa) i reproducció d'un teler mostrat al Museu de Badalona

Invocació als déus Manes que encapçala la làpida de Sant Amanç de Viladés (Museu Episcopal de Vic. Foto: Gabriel Salvans)

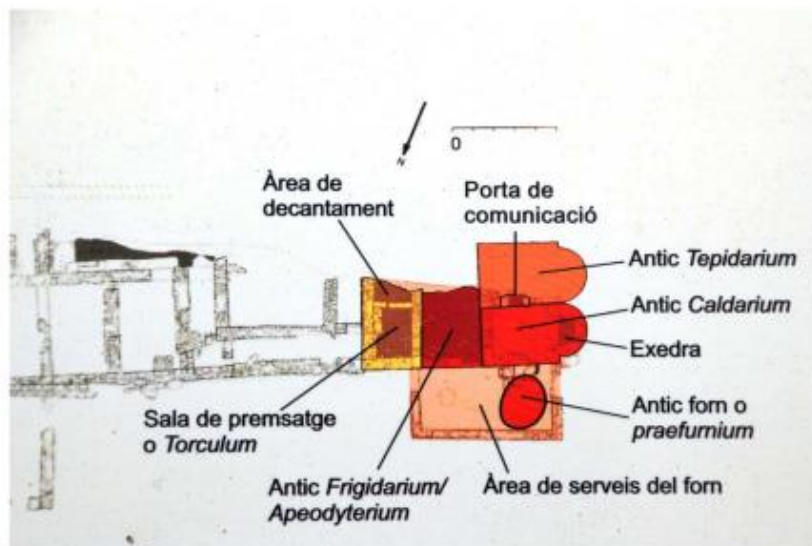
Ara dedicada a la deessa Diana localitzada a Sant Joan de Vilatorrada. Observeu la part superior amb el reblaniment en forma de bol on es feien les libacions i s'ofrenaven els presents. (Museu Comarcal de Manresa)

Llàntia amb cap de la deessa Diana amb la mitja lluna fent-li de corona per indicar el seu caràcter diví procedent de la vil·la de Boades (Museu Comarcal de Manresa)

Instal·lacions vinàries altimperials amb el gran *lacus* i les canalitzacions de decantació i recollida del most de la vil·la de Sant Amanç de Viladés

Il·lustració d'una panell informatiu situat a la vil·la de Sant Amanç de Viladés on es detalla el doble ús de les estances dels *balnea* altimperials reconvertides en *torculum* baiximperial

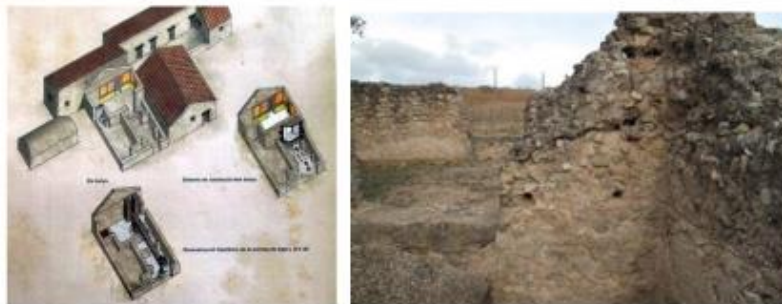
Fragment del mosaic del *triclinium* de Sant Amanç de Viladés amb les florerres d'on surten set sarments, dos dels quals sense res, tres rematats per una fulla de parra cada un i dos acabats en sengles gotims de raïm en una al·legoria del cicle vital del cep. (Museu Comarcal de Manresa)

Fragment de llàntia localitzada a l'Espelt amb una màscara teatral a semblança de les representacions bàquiques. (Museu de la Pell d'Igualada i Comarcal de l'Anoia)

Base de pedra on probablement descansaven els eixos verticals del *torculum* i restes de les estances vinàries de Sant Amanç afectades pel traçat de l'eix Transversal

Recreació de la part de la vil·la de l'Espelt corresponent als *balnea* reconvertits en una sala de premsat de raïm amb una premsa de biga (Font: Jordi Enrich i Hoja) i estat actual dels espais

Detall de l'*opus signinum* que impermeabilitza les parets del *lacus* i d'un dels forats practicats en els murs possiblement corresponent al sistema de subjecció de la premsa de biga

5.5.2. Representació del luxe. Els mosaics, les parets pintades i els *balnea*

Imatges general i de detall del mosaic d'*opus tessellatum* corresponent a l'estança del *triclinium* de Sant Amanç de Viladès

Esquerra: Fotografia del mosaic d'*opus tessellatum* de l'Espelt feta poc després de la descoberta l'any 1964. (Font: Jordi Enrich i Hoja). Dreta: Peanya de bronze amb incrustacions d'esmalt i de plata, possiblement reutilitzada com a canelobre per les restes de cera localitzades en l'interior del peu (Museu de l' Pell i Comarcal de l'Anoia)

Part dels *balnea* de Sant Amanç de Viladés corresponent al *caldarium* i a l'*exaedra* que vehiculava l'aire calent procedent del *prae-furnium*

Imatge del conjunt dels balnea de Sant Amanç des del *frigidarium*. Aprecieu com la carretera ha fet desaparèixer l'estança del *tepidarium*

Ungüentaris del *Municipium Sigarrensis* (Museu municipal Josep Castellà Real). Detall de restes del sistema d'hipocaust corresponent al *caldarium* de Sant Amanç de Viladés

Els *balnea* de l'Espelt amb el *tepidarium* a primer terme, des de l'interior del *frigidarium* i piscina d'aigua freda. Piscina petita o *alveus* i detall de terra sobrealçat i restes d'*opus signinum* impermeabilitzant (imatges inferiors)

5.5.3. Temps per a l'oci. Un dau a l'Espelt

El dau de l'Espelt; és fet d'os. Museu de la Pell i Comarcal de l'Anoia

Daus i ossets o astràgals de l'exposició permanent del Museu de Badalona

5.5.4. *Tempus fugit*. La mesura del temps. El rellotge de sol de l'Espelt

Fragment de *scaphe* o *hemiciclum* de l'Espelt corresponent a les hores *postmeridieum*

5.5.5. La dona. Una làpida sepulcral a Sant Amanç i altra epigrafia a la Catalunya Central

Làpida de Sant Amanç amb el nom d'Heuresis Melodia. (Museu Episcopal de Vic. Foto: Gabriel Salvans)

D'esquerra a dreta i de dalt a baix, làpides amb els noms de Cornèlia Cuprila (Museu municipal Josep Castellà Real), de Pòrcia Catula, de Semprònia Severa (Museu Comarcal de Manresa) i de Pòrcia Restituta (Museu municipal Josep Castellà Real)